

VERNE MŰVEI MAI NEVELÉSI TÖREKVÉSEINK TÜKRÉBEN

Dr. BERENCZ JÁNOS

„Kinyitni egy Verne-könyvet annyi, mint a magunk ifjúságában lapozni... Jules Verne az elmúlt gyermekkorok mágusa volt, nemzedékeké, akik szerették, nemcsak halhatlan képzelőtehetsége, invenciója, hanem változatossága miatt is [1].”

Jules Verne-t (1828—1905.), a népszerű ifjúsági regényíró-t talán nem szükséges formálisan „bemutatni” a mai felnőttek és a mai ifjúság széles rétegei számára. Műveinek merész, technikai fantáziája, kalandos útleírásai, izgalmas meseszövése — napjainkban is a 10—14 éves olvasók hatalmas tömegeit vonzza.

Népszerűségére vonatkozóan, hadd hozzunk fel itt kiindulásul két mai adatot: a Heves megyei Könyvtár egri ifjúsági részlegének tapasztalatai szerint 1961. szeptember—októberében a Verne-könyvek a 9 legnépszerűbb ifjúsági mű között is az első helyet foglalták el: ő bizonyult a legkeresettebb, leginkább olvasott ifjúsági szerzőnek ebben az időszakban. (Verne művei 28,9 százalékban szerepelnek, míg Jókaira 20,5 százalék és Cooperra 12,4 százalék jut, — a többi hat ismert ifjúsági író pedig ennél jóval kisebb százalékkal szerepel az említett időszakban. az olvasott, kikölcsönzött művek listáján.)

A másik adat: a „Család és iskola” című folyóirat adatközlése szerint (1961. októberi számában Kiss Árpád cikke: „Olvasottság és műveltség” címmel) Verne regényei a 25 legnépszerűbb ifjúsági mű listáján nem kevesebb, mint 7 ízben szerepelnek. (Az említett listán Jókai 3, Petőfi 2 műve, Cooper 2 regénye szerepel, — a többi kedvelt szerző, mint Gárdonyi, Mikszáth, Mark Twain — egy-egy regényükkel kerülnek említésre.)

*

Minden pedagógusnak, aki valaha olvasta és szerette Verne regényeit, bizonyára nyilvánvaló, hogy Verne regényei számos helyen érintik mostani, szocialista iskolareformunk célkitűzéseit: a korszerű, technikai érdeklődés felkeltését és fokozását, a gyakorlatiasságra való törekvést. Ezért nem tekinthetjük merő véletlennek, pusztán szubjektív rokonszenv megnyilatkozásának, hogy Verne az iskolareformmal kapcsolatos ankétokon, megbeszéléseken is szóba került [2].

Az eddigiek talán némileg indokoltá teszik, motiválják jelen cikkünk tárgyválasztását: időszerű dolog pszichológiai, pedagógiai szempontból ifjúságunk körében igen népszerű íróval foglalkozni, de talán méginkább időszerű és gyakorlatias ez a témaválasztás, ha ez az író pedagógiailag, iskolareformunk megvalósítása szempontjából megbecsülendő értéket jelent az általános iskolában folyó oktató-nevelő munka számára.

Továbbmenően azonban hasznosnak tűnik a Verné-vel foglalkozó pszichológiai-pedagógiai monográfia (talán még akkor is, ha terjedelmében igen korlátozott, mint jelen cikkünk) azért is, mert hazai szakirodalmunkban eddig nagyon kevésbé foglalkoztak alaposan ezzel a kedvelt, igen népszerű ifjúsági íróval [3].

*

Bevezetésül még — félreértések elkerülése végett — ki kell emelnünk: *csupán alapvonalai*ban kívánjuk jellemezni Verne legnépszerűbb, legismertebb ifjúsági regényeinek pszichológiai és pedagógiai vonatkozásait. Tudatában vagyunk annak, hogy egy igen kíváncsú részletes, teljes Verne-monográfia a mostaninál jóval nagyobb terjedelmet igényelne, egy, vagy esetleg több vaskos kötetet is megtöltene.

A fentiekben körvonalazott alapelvből kifolyóan el kell hagynunk az adatok részletes közlését és részletes ellenőrző-értékelő feldolgozását. Ez ugyanis egymagában legalább 8—10 nyomtatott ívet tenne ki. Hasonló okokból mellőzzük a részletes életrajzi, és regényelemzéseket, valamint az alkalmazott módszerek (felmérés, beszélgetés) részletes, pszichológiai-metodikai bemutatását.

Jelen, rövidrefogott cikkünk gondolatmenete a következő:

- I. Verne legfontosabb regényeinek egészen rövid jellemzése irodalmi és pedagógiai szempontból;
- II. A legnépszerűbb Verne-regények hatása a fiatal, 10—14 éves olvasókra, felmérések és beszélgetések alapján. Néhány pedagógiai következtetés levonása adatainkból.

I.

A Verne-regények irodalmi és pedagógiai jellemzéséhez vonzó, nem kevésbé érdekes bevezetésül kínálkozna, ha életrajzi adataiból [4] indulnánk ki és igyekeznénk kideríteni, miként lett a tengeri utazásra, kalandra vágyakozó, jó módú polgárfiúból — nagyönis szürke foglalkozást jelentő ügyvéd, tőzsdeügynök, vígjátékíró, — majd — éles, csaknem váratlan fordulat után — nagysikerű ifjúsági regények szerzője. Bármilyen érdekesnek ígérkezne, sőt bármilyen jól megalapozná az ilyenféle bevezetés további mondanivalóinkat, mégis ezúttal le kell mondanunk róla. Ez a vizsgálódás ugyanis életrajzi, írói adatok olyan tömegének társadalmi és pszichológiai elemzését kívánná meg, amely terjedelmében messze túlhaladná kereteinket.

Arra kell tehát szorítkoznunk, hogy csupán egészen röviden, vázlatosan jelezzük Verne társadalmi és írói „alapállását”, magatartásának legfontosabb mozzanatait. Verne lényegében liberális, demokratikus érzelmű polgár volt, akinek alkotó periódusa nagyobb részben az imperializmus kialakulásának korára esik. Polgári liberalizmusa, demokratizmusa, humanizmusa, a maga idejében számos haladó, értékes vonást tartalmazott: őszintén óhajtott az emberiség fejlődését, jólétét, békéjét, — szabadságot minden nép számára. Ugyanakkor — és ez is szükségyszerű — polgári liberalizmusának számos olyan korlátja, tévedése, fogyatéka is van, amely műveiben is gyakran megnyilvánul. Így például: az emberi történelem, társadalom fejlődéstörvényeit, a munkássztály szerepét nem ismerte fel, sokszor nagyonis patriarchálisan — nyárspolgárian ábrázolta munkaadó és munkás, gazda és alkalmazott viszonyát; sokhelyütt foltot ejt racionalista, haladó vonásaira nacionalizmusa, vallásossága, pesszimizmusa is.

Verne, a racionalista, liberális polgári író az emberiség jólétét, békéjét, minden területen való haladását óhajtotta. E vágyait azonban saját korában, hazájában, Franciaországban, nem látta realizálva. Talán ennek is tudható be részben, hogy kielégítetlen, nyugtalan képzelete messzi földrészekbe, múltba és jövőbe repítette. A társadalmi haladás perspektíváit, a fejlődés valódi társadalmi törvényeit — polgári korlátaiból folyóan — nem látta. Így hát a természettudományok, a technika fejlődésében látta az egyetlen lehetőséget arra, hogy az emberiség élete jobb, kényelmesebb, ígéretesebb legyen. Regényeinek hatalmas értéke a tudományok, a technika erejébe, fejlődésébe vetett reális bizakodása, az a szinte bámulatra méltó technikai fantázia, amellyel számos mai találmányt, napjainkban kibontakozó felfedezést zseniálisan előre megsejtett.

Könnyen érthető, hogy Verne természettudományos-technikai kérdésfeltevései között számos esetben naív, ma már teljesen elavult megoldásmódok szerepelnek. Pl. Verne holdbéli utazóinak ágyúgolyója — naív elképzelés, a mai rakéatechnika egészen más alapokon nyugszik. Ugyancsak kezdetleges — fantasztikus naivitással találkozunk a repülőgépnél és számos más esetben is. Fontos, hogy a mai olvasók ezt világosan lássák.

Igyekeznünk kell megfelelően tájékoztatni, felvilágosítani éppen ezért a Verne-kedvelő ifjúságot kedves írójuk naív, ma már elavult nézeteiről is. Nagy hiba lenne, ha a mai Verne-olvasók teljesen elavult, korszerűtlen szemléletet szívnának magukba olvasmányaikból. Ezért ma már a Verne-olvasás inkább csak érdeklődéstkeltő kiindulópont lehet — a mai technikai problémák iránti érdeklődést felkeltheti, de a megoldást sokszor téves, elavult irányban keresi.

Megjegyzés:

K. K. Andréjev az 1954. évi szovjet jubileumi Verne-kiadás előszavában figyelmeztet arra, hogy az író politikai állásfoglalása, társadalomszemlélete kérdésében még nem ítéletünk véglegesén, mert naplói és levelezése kiadatlan. Két fontos mozzanatot is említ Andréjev, amelyek Verne haladó voltáról, a forradalmárokkal való rokonszenvéről tanuskodnak. Ezek:

a) Több közeli jóbarátja volt az írónak a communard-ok közül, pl. Elysé Reclus Louise Michelle, Pascal Grousset (a Commune külügyminisztere.)

b) Verne első életrajzírója, Charles LEMIRE említi biográfiájában, hogy 1875-ben Új-Kaledóniában a francia száműzöttek (akik közül sok communard volt) kunyhója falán több Verne-arckép volt található. Ez arra vall Andréjev szerint, hogy a száműzött communard-ok szerették, becsülték Jules Verne-t.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy korunk hány nagy tudósa, írója (pl. Gorkij, Ob-ruscsev, Makaranko) volt tisztelője Verné-nek, még szembetűnőbbek inspiráló, haladó vonásai.

*

Melyek Verne alkotó működésének szakaszai?

Erre a Verne-kutatás nem adott egyértelmű választ. Pl. Alotte de la FUYE 4 periódust [5], Hankiss János 5-öt [6], Andréjev 3 periódust különböztet meg [7].

*

A magunk részéről — elsősorban az ifjúságra tett hatást, a pedagógiai szempontokat mérlegelve — a következő 3 szakaszra osztjuk Verne írói munkásságát:

1. *A kezdeti szakasz* (1850—63.): vígjátékok, túlélezett romantikus misztikumba hajló, olykor exaltált elbeszélések. (Ekkor érvényesül erősen, sokszor közvetlenül Edgard POE és E. T. A. HOFFMANN hatása.) — E szakasszal — minthogy pedagógiailag (de irodalomtörténetileg sem) nem jelentős, mostani cikkünkben nem foglalkozhatunk [8].
2. *A nagy Verne-regények szakasza*: 1863—1888-ig, az „Öt hét léghajón” megjelenésétől a „Kétévi vakáció” kiadásáig. Számunkra az írónak ez a „virágkora” — pedagógiai szempontjaink miatt is a legjelentősebb.
3. *Az erőtlenedés, hanyatlás korszaka*: 1889—1905. E szakasz az előzőhöz viszonyítva számunkra kisebb jelentőségű, — bár akadnak pedagógiailag figyelemreméltó művei ezekben az években is.

*

A) A nagy Verne-regények szakasza, 1863—1888.

A nagysikerű Verne-regények nyitányát az 1863-ban megjelent „Öt hét léghajón” c. regény jelenti.

Afrikának a regény megjelenésekor még kevéssé ismert tájaira viszi el az olvasót. Túlteng benne az ismeretterjesztő célzat. Az író tudatosan beletűzdelt útikalandokkal igyekszik állandóan ébrentartani az olvasó érdeklődését.

A történet felépítése egyszerű, könnyen áttekinthető, szinte „módszeres”. Az angol Földrajzi Társaság ülésén elhatározzák, hogy Afrika ismeretlen vidékeire léghajót indítanak. Itt ismerteti meg a szerző a főhős Fergusson doktorral. Határozott, elszánt tudós, aki lelkesen vállalkozik — a nehézségekkel mit sem törődve — a kockázatos útra.

A regény elején ismerkedünk meg a léghajó utasaival, Fergusson doktor utitársaival: a mindig jókedvű, kedélyes vadászemberrel, Dick Kennedy-vel és Fergusson hűséges inasával, Joe-val.

Verne-regényekre jellemző motívum, hogy az író megszólaltatja a közvéleményt: különböző újságok vitatkoznak azon, vajon fog-e sikerülni Fergusson doktor vállalkozása, a léghajón történő Afrika-utazás. (II. fejezetben [9].

Bőven kínál lehetőséget ez a regény a tudományos ismeretterjesztésre: az író megismerteti a léggömbbel, a léghajózással, a légköri áramlásokkal. Afrikában tanúi lehetünk exotikus vidékeknek, őserdőknek, apró néger településeknek — amint a léghajó utasai néhány ezer láb magasságból látják. Az író igyekszik szervesen kapcsolni az útleírást kalandos elemekkel: vadászkalandok, egy francia hittérítő megmentése és sok más esemény élénkíti az utazást. Helyet kapnak az utazás különös nehézségei, szenvedései is: a kibírhatatlan szomjúság hatására az utasok valósággal illúziókat élnek át, vízióik vannak. Pl. Joe a homokot tónak nézi, leborul a sivatagba, hogy vizet igyék [10].

A kitűzött tudományos-földrajzi feladatokat elvégzik. A léggömb — miután „megtette kötelességét” — egy folyóba zuhan, de az utasok szerencsésen megmenekülnek. Fergusson doktort a sikeres expedíció után aranyéremmel tüntetik ki. Az utasokat pedig a közösen átélt küzdelmek hozzák közel egymáshoz, egymásnak elválaszthatatlan, életre szóló barátaivá lesznek.

*

A levegő „meghódítása” után — szinte antitézisként — a Föld belseje felé fordul Verne utazási kedve az „*Utazás a Föld középpontja felé*” c. regényében. (1864)

A regény határozottan a fantasztikum, a titokzatosság jegyében zajlik. Maga az indítás sem mindennapi: egy régi izlandi runa-betűkkel megírt titkos írás megfejtésével kezdődik a történet. Az utazás megkezdése után Verne képzelete nyomán fantasztikus földalatti tájakban gyönyörködhetünk: földalatti tenger, gombaerdő, gejzírek, földalatti harmadkori növényzet [11] különleges állatok kápráztatnak el. — Az utazás szerencsésen végződik: utasaink a Stromboli vulkán tetejéhez érnek, innen térhetnek vissza hazájukba.

Disszonáns elemet jelent viszont a tudós, Liddenbrock professzor alakja: rendkívül egyoldalú, önző, „szubjektív” tudós. Rideg, szenvtelen [12].

*

Nagy célért: az északi sark felfedezésének dicsőségéért indul útnak az angol „*Hatteras kapitány*”. (1864—66.)

Bizonyos titokzatos elem szerepel a regény elején [13], — lényegében azonban a cselekmény egyenesvonalú, áttekinthető. Sok viszontagság után Hatteras kapitány eljut céljához, az északi sarkhoz, de dicsőségét nem tudja élvezni, mert tragikus baleset éri: egy vulkán tetejéről lezuhan, megsérül. E sérülés következtében megőrül. Odahaza is megtartja — mániákusan — azt a szokását, hogy rendes napi sétáját mindig északi irányba teszi.

Tudományos magyarázatokkal és kalandokkal, viszontagságokkal igyekszik az író a regényt olvasmányossá tenni [14]. Alaphangjában.

egészében komor, sőt tragikus alkotás: a célratörő — szinte monomániás — ember még sikere esetén sem élvezheti dicsőségét, ezt példázza Hatteras kapitány sorsa.

*

Edgar POE ötlete nyomán írta Verne napjainkban különösen időszerű, fantasztikus kozmikus utazásiregényét. („*Utazás a Holdba*” 1865.)

A regény — az eddigi Verne-könyvektől eltérően — társadalmi problémák felvetésével indul.

Az amerikai polgárháború befejezése után a polgárságban határozott terjeszkedési vágy harapózott el. Sokan elégedetlenek a technika (katonai technika) fejlődésével. E sztagnálás, tespedés ellen léptek fel a „Gun-klub” (Ágyú klub) tagjai, akik a tűzéréség továbbfejlesztésén, korszerűsítésén törték fejüket.

A regény a Gun-klub irónikusan megrajzolt jelenetével kezdődik [15]. Olyan fantasztikus méretű ágyút szeretnének kitalálni a klubtagok, amelyek lövedéke eljutna a Holdba. Ilymódon az amerikai expanziós polgárság számára új vadászterület nyílna meg a Holdban.

Előző regényeit alaposan túlszárnyalja itt Verne mind fantasztikum, mind a tudományos-ismeretterjesztő célzat tekintetében. Az olvasó megismerkedhet a Holddal, a lőpor és az ágyú történetével, a nagyszabású vállalkozás sajtóvitáival.

Persze — ez már a regényes bonyolítás törvényszerűsége: vannak a vállalkozásnak ellenzői, szkeptikusai és lelkes hívei. Minden visszahúzó erő ellenére az ágyú elkészül, el is sűtik, de utasai nem jutnak el a Holdba, hanem csak a Hold körül utazgatnak [16].

A regény a tudomány és technika mindenhatóságát példázza, de a cselekmény bonyolítása szegényes. Túlsok a matematikai levezetés és a tudományos fejtegetés benne, ezért nem tudott olyan népszerűséget elérni, mint amit témájánál fogva megérdemelne.

*

Az eddig tárgyalt regények a maguk korában figyelemreméltó sikert értek el, ám az igazán nagysikerű, máig is közkedvelt Verne-regények sorozata a „*Grant kapitány gyermekei*”-vel indult meg. (1866.)

A cselekmény fő vonala itt is egyszerű: a hajótörött Grant kapitányt keresik (mindíg a 37. szélességi körön maradva) és találják meg szerencsés befejezésképpen.

A regény megérdemelt sikerét nyilván több tényezőnek köszönheti: a kalandos utazás és az ismeretterjesztés itt szervesen összefüggő, egyenlőértékű tényezőkké lesznek — amint azt Susanne TENAND helyesen emelte ki [17]. Másfelől, lényegesen tényezője a sikernek: a kibontakozás titokzatossága, félig sejtett titkok exponálása, váratlan helyzetek érdekfeszítő adagolása.

Sok és emlékezetesen jellemzett szereplője van a regénynek. Az olvasó aggodása, rokonszerve kísérti mindvégig Grant kapitány bátor, ügyes, kitartó gyermekeinek vállalkozását. Nem hiányzik a humor sem, melyet elsősorban a szórakozott földrajztudós, Paganel Jakab szolgáltat.

Az olvasó szárazföldi és tengeri utazás során hatalmas területekkel ismerkedik meg. (Dél-Amerika, Ausztrália, stb.) Közben még arra is módot talál az író, hogy találó, gúnyos-elítélő formában ítéletet mondjon az angol gyarmati iskoláztatásról, sovinizmusáról, imperializmusáról [18].

*

A következő évek terméséből az 1870-ben megjelent „*Némó kapitány*” (másik címén: *Utazás a tenger alatt*) érdemli meg figyelmünket.

E regényben ismét a tudományos-ismeretterjesztő célzat dominál. Megismerkedünk a tengeralattjáró működési elvével, problémáival; a tenger alatti titokzatos élővilággal. Nem hiányoznak azonban a tenger alatti utazással kapcsolatos vadászkalandok, a regényes, izgalmas kalandok sem.

Maga a főhős, Némó kapitány rejtélyes alakja megkapó és felejtethetetlen az olvasók számára. A hősről kapitány fiatalon résztvevő háza, India szabadságharcában. Miután az angolok leverték a szabadságharcot, mély bánata emberkerülővé teszi. Hazájául a tengert választja és tengeralattjárón bolyong. Ahol csak tud, segítséget nyújt a szabadságharcosoknak. Soha nem múlik el gyűlölete a gyarmatosítók, az elnyomók ellen.

*

Egy kevésbé jelentős, felszínes-fantasztikus szerelmi történet után („*Az úszó város*”) a „*Három orosz és három angol viszontagságai*” című regénye érdemli meg figyelmünket. (1872.) Benne — bizonyos áttételeken keresztül — az 1870-es porosz—francia háború utóhatása tükröződik.

A regény a krimi háború idején játszódik.

3 angol és 3 orosz tudós azt a kutatási feladatot kapja, hogy végezen egészen pontos méréseket a Föld déli sarkának megállapítására. E mérés végcélja: a méter-rendszer teljesen pontos, exakt alapokra való helyezése. (A tudományos ismeretterjesztés szenvedélye itt sem hagyja el természetesen Vernét: külön fejezetet szentel a mértékeknek és a méter-rendszernek, a IV. fejezetet.)

Vadászkalandok és a bennszülöttek életével kapcsolatos események teszik változatossá a regény menetét.

Feltűnő a 6 tudós jellemzése. Az idősebbek nemzetiségi okokból is féltékenykednek, civakodnak egymással. A józanságot (az író szándékai szerint: a jövőt) a fiatalok képviselik. Egyik beszélgetésükben határozottan arra a tanulságra jutnak, hogy a tudományos munka elvégzéséhez a népek közötti egységre és együttműködésre van szükség.

A regény fő mondanivalója: a háború esztelenségének, tudományt és kulturát gátló hatásának bizonyítása. Egyúttal a tudomány nemzetköziségének, a nemzetközi szolidaritásnak az eszméje is kidomborodik.

*

Bizonyos visszakanyarodást jelent az egyszerű utazásos regényhez az „*Utazás a Föld körül 80 nap alatt*.” Itt az utazás motívuma nem tudományos (mint az „*Öt hét léghajón*”-ban), nem is emberbaráti kercsés

(mint a „Grant kapitány gyermekei”-ben), hanem egy különös, a különöcséig precíz, talányszerű ember, Phileas Fogg sportszerű fogadásából adódik.

Különböző járműveken, viszontagságos utazás után a főhős megnyeri a fogadást, ezzel bebizonyítja, hogy 80 nap alatt körül lehet utazni a Földet. A fogadás megnyerésén kívül még boldog házassággal is jutalmazza a szerző regénye hőseit.

Az oxigén élettani, sőt társadalmi (!) hatása adta az ötletet az „Ox doktor ötlete” című műhöz. (1874.) Mi történik egy aluszékony, tunya kisváros lakosaival — ha egy különös felfedezés segítségével — fokozzák a levegő oxigéntartalmát? — erre próbál válaszolni a regény. Valóságos módszeres fokozatossággal mutatja be az író az oxigén gyorsító, pezsdítő hatását: a többórás színelőadás negyedórás ágyorsul, a bál zavaros, eszeveszett forgataggá válik, a gimnázium diákjai fellázadnak, a városka felizgatott lakossága pedig háborút provokál a szomszéd városka ellen.

A regény mechanikus materialista nézeteit Ox doktor szájába adja a szerző: az emberek természete, erkölcsi, társadalmi élete is a molekulák helyzetétől, elrendeződésétől függ. Verne maga a regény végén cáfolja ezt a nézetet és a városkára bánt zúdított tudós végül kénytelen menekülni: az egész történet mégis a mechanisztikus felfogás igazságát példázza.

Nyomasztó, fojtó légkör hatja át teljes egészében a „Chancellor” (1875.) című regényét, mely egy többszörösen elsüllyedésre ítélt hajónak és utasainak sorsát ábrázolja, mindvégig komor színekkel [19].

*

Az amerikai polgárháború menekültjeiről szól Verne egyik legnépszerűbb regénye, a „Rejtelmes sziget”. (1875.)

Hogyan teremti jólétet, boldogságot 5 hajótörött munkája egy lakatlan szigeten? — erre a kérdésre ad választ ez a nagyszerű robinzonád. Egészében a kollektív érzés, a munka és tudás dicsérete ez a könyv.

Nagyszerű, természetes lehetősége támad az írónak, hogy különböző munkafolyamatokról (pl. mezőgazdasági munka) és technikai találmányokról (pl. távíró, lift, elektromosság felhasználása, stb.) vonzó, érdekes történet keretében, mesterkélt és tudákosság nélkül szóljon.

A hajótöröttek virágzó gazdagságot, viszonylag kényelmes gondtalan életet teremtenek maguknak, kizárólag munkájuk és tudásuk, leleményességük segítségével.

A regény hősei, a hajótöröttek — mindmegannyi vonzó, emlékeztető arckép. Smith Cyrus biztos, sokoldalú tudása, határozottsága, higadsága — a fiatal Herbert bátorsága, ügyessége, tanulmányvágyása, — Pencroff, a matróz áldozatkész, hűséges és szorgalmas munkája, életrevalósága, jókedve, — és Spilett Gedeon (aki a civil életben újságíró volt) szemfülessége, gyakorlatiassága, — megtalálja a helyét az olvasók szívéhez.

A szorgalmas és bátor hajótöröttek életét kalózok veszélyeztetik. Hőseink segítségére siet — az ismeretlenség homályába burkolózva —

a sziget rejtélyes „jó szelleme”, aki nem más mint Némó kapitány. Öreg korára a sziget mellett kötött ki hajójával. Miután tudomást szerzett a hajótöröttekről és látja becsületes munkájukat, lépten-nyomon — titokban — segítségükre van. A kalózhajót is ő semmisíti meg.

A hajótöröttek már-már el is hagyják a maguk készítette hajón a szigetet, amikor a vulkán kitörése megsemmisíti művüket és csaknem az egész szigetet. Ők maguk szinte csodával határos módon menekülnek meg a szörnyű természeti katasztrófából.

*

Drámaian megírt, kalandos utazás Oroszországban Irkuckig: ez a tárgya a hőselklű, önfeláldozó cári futár, „*Sztrogoff Mihály*” (1876.) történetének.

Egy titokzatos örült elieni küzdelmet mutat be romantikus, elavult eszközökkel a Skóciában játszódó „*Fekete India*” c. bányatörténet. (1876.) A regényt tudományos-ismeretterjesztő problémája a bányaművelés és kőszén keletkezése körül forog.

A következő regény, a „*Servadac Hector*” (1878.) arról tanúskodik, hogy Verne mégsem tud tartósan megmaradni a Földön: kozmikus utazásról fantáziál, egy naprendszerbeli útról számol be.

A kozmikus utazás egy véletlen következménye itt: a Gallia üstökös közel kerülve a Földhöz, elragadja a regény főszereplőit. Az üstökös által elragadott kis földterületen élő emberek azután hosszú, kozmikus utat tesznek meg a Naprendszerben.

Jó alkalmat ad a regény kozmikus fantáziája, hogy csillagászati problémákat igen konkrétan, szemléletesen, olykor humorosan tárgyaljon a szerző. Pl. az üstökösön a nehézségi erő jóval kisebb, mint a Földön, úgyhogy az emberek métereket ugrálnak könnyűszerrel. Alacsonyabb a víz forráspontja, az évszakok is mások, stb. A regény egyik szereplője Rosette Palmyrin csillagász szorgalmasan, alaposan megmagyarázza mindezeket a jelenségeket az olvasónak.

A regény naprendszerbeli utazásának több — és különböző nemzeti-ségbeli — szereplője van, mint a holdbéli utazásnak. A merész Servadac kapitány a franciákat, Timacseff gróf az oroszokat, a csillagászatot — tudományt Rosette Palmyrin, a kereskedő-uzsorásokat az el-lenszenves Hakabut Izsák képviseli.

A különös kozmikus utazás váratlanul és szerencsésen ér véget: a Gallia üstökös földközelségbe kerül és utasainak sikerül léghajóval leereszkedni a Földre. Ezzel végződik a regény.

Kevesebb e könyvben a tudományos ismeretterjesztő részlet, mint az „*Utazás a Holdban*” című műben, viszont egészében sokszínűbb, kalandosabb, olvasmánycsabb. Kevesebb benne a nehezebben érthető, a laikusok számára unalmas rész.

*

A kalandos útleírások sorozata „*A 15 éves kapitány*”-ban folytatódik. (1878.) E regényben a kaland szervesen kapcsolódik az utazáshoz, nem mellékes, unaloműző csupán. Fojtott, izgalmas légkör hevíti a történetet: egy gonosz embercsempésznek sikerül egy hajót Dél-Amerika

helyett Afrikába irányítani, a rabszolgakereskedők karmaiba. Sok viszontagságon, nélkülözésen, szenvedésen mennek keresztül a hajó utasai, míg végül is szerencsésen hazatérnek.

Nagyszerű hős a regény címszereplője, a 15 éves Dick Sand kapitány. Életkorához képest hihetetlen céltudatosság, bátorság, megfontolt-ság jellemzi. Rokonszenves, emlékezetes figura — csak éppen teljesen valószínűtlenek ezek a tulajdonságok egy 15 éves serdülőnél. A hajó többi utasai közül csupán Benedek bácsi, a tudós botanikus és zoológus válik ki. Szórakozott, egyoldalú ember, a rovarokra specializálta magát. A humor és a tudományosság az ő szerepének jóvoltából csörgedezne elő — csak hogy ez a patak jóval vérszegényebb, kevésbé humoros, mint Paganel Jakabé a Grant kapitány gyermekeiben.

Élesen rajzolt, határozottan ellenszenves figura a gonosz ember-csempész Negro és cimborája, Harris alakja. — Az emberek mellett — talán nem is kevés — szerepe van a hűséges és értelmes kutjának, Dingónak is.

*

A porosz militarizmus elleni elkeseredés, gyűlölet sugalmazta a „*Bégum 500 milliója*” meséjét.

Hatalmas, 500 millió örökséghez jutnak ketten, egy francia mérnök és a porosz Schulze. A franciák a hatalmas összegből a tudomány és technika lehetőségeinek felhasználásával hatalmas, modern várost építenek, Franceville-t. Ugyanakkor viszont a porosz Schulze Stahlstadt-ot, az acélvárost építi meg. Ezt valóságos katonai arzenállá, tűzfészekké építi ki.

A pedáns, de valódi alkotó gondolkodásra nem képes, és a franciák elleni gyűlölettől tüzelt Schulze el akarja pusztítani a virágzó várost. Számítási hiba következtében azonban az első lövéssel célt téveszt. A második lövedék kilövésére már nem kerülhet sor, mert az elzászi francia hazafi, Marcel Bruckman megakadályozza benne. Költői igazságszolgáltatással végződik a regény: Schulzet saját találmánya öli meg.

Ugyanebben az évben (1879.) jelent meg a „*Bounty lázadói*” című regény, mely mindenfajta lázadást — a jogos, indokolt motívumból származót is, — kárhoztat. A regény rideg erkölcsi fatalizmusa arra tanít, hogy előbb-utóbb minden lázadót elérí a büntetés, sőt még a lázadók utódait is!

A 70-es évek végén, a 80-as évek elején néhány felszínes, mintegy operett-jellegű regény, útleírás jelenik meg Verne tollából. Ezek közé tartozik pl. az „*Egy kínai viszontagságai*”, melynek tanulsága: az életet csak az tudja megbecsülni, aki szenvedett, aki tud félni a haláltól. — A „*Gőzház*” című regény (1880.) egy indiai utazás története, melyet különös, elefántalakú gőzmczdonyban tesznek meg utasai. — Az Amazonason történik az utazás egy különös járművön, a „*Jangada*” című regényben. (1881.) A regénynek egyébként fontos társadalmi mondanivalója: irányregény az elévülés és a bűnösök rehabilitációja érdekében, vádirat az igazságszolgáltatás rideg bizonyíték-kultusza ellen.

Komikumba fúló robinzonád, milliomosok tréfája a tárgya a „Ro-

binzonok iskolája” című regénynek. (1882.) — Felszínesen szentimentális, erőtllenül bonyolított, elavult regény a Skóciában játszódó „Zöld sugár” (1882.)

Jellemző példája a felszínes-vígjátéki regénysorozatnak a törökországi környezetben játszódó „Kéraban, a vasfejű”. (1883.) A regény beli utazás (A Fekete-tenger körüli út) indítóoka Kéraban makacssága, hóbortja; nem akar a Boszporuson átkelni, mert ott adót kellene fizetni. inkább megkerüli a Fekete-tengert. A vígjátékot operetti kettős, szerelmi bonyodalom és útikalandok tarkítják.

Bizonyos, hogy e vázlatosan jelzett művek az író mélypontra jutására vallanak. Kiemelkedésről tanúskodik a „Dél csillaga” című regény (1884.) Kitűnik egészséges, reális vonásaival. Szinte szokatlan mértékben kerülnek előtérbe valódi társadalmi problémák, nevezetesen a dél-afrikai bányatulajdonosok kapzsisága és a bennszülött munkaerők kiméretlen kizsákmányolása. Az is határozottan kiviláglik a cselekményből, hogy a gazdag tőkés ültetvényesek kiméretlenül gátolják minden találmány, felfedezés létrejöttét, terjedését, amely üzleti érdekeiket keresztezi. Ez kétségtelenül azt példázza, hogy a tőkések gátolják a tudomány és technika fejlődését, mihelyt üzleti érdekük úgy kívánja. A regény főhőse, Méré Cyprián mérnök habozás nélkül a tudomány pártjára áll a tőkével szemben.

Jól bonyolított kalandok, fordultatos mese a gyémánt keresésekor — és megfelelő ismeretterjesztő jelleg (pl. az afrikai tájakkal, a mesterséges gyémántkészítéssel stb. kapcsolatban) teszik jellegzetesen olvasmányossá, Verne-ivé a regényt.

A török elleni görög szabadságharcból meríti tárgyát a „Lángban álló szigettenger”. (1884.) Haladó mondanivalója mellett a regény patetikus, naív-romantikus meseszövésszerű. Nem törekszik a török elnyomás lényegének megértésére, ábrázolására; a görögök szabadságszeretétét elvontan jellemzi. A görögök népi jellemét még a talaj ingatagságával is próbálja magyarázni — nagyönis „ingatag” alapon.

A következő évben, 1885-ben jelent meg Verne egyik méltán legnépszerűbb, nagyszabású szabadságharcos regénye, a „Sándor Mátyás.”

A regényben mély rokonszenvvel ábrázolja az író az osztrák rendőri elnyomó rendszer ellen küzdő magyar hazafiakat, Sándor Mátyást és társait.

A magyar hazafiak mozgalmát aljas, haszonleső kalandorok elárulják az osztrák hatóságoknak. Csak Sándor Mátyásnak sikerül menekülnie — izgalmas kalandok után.

Sándor Mátyás menekülése után álnéven orvosként működik. Munkájával, kiváló képességeivel vagyont szerez. Egy Földközi tengeri szigeten, Antekirtta szigetén telepszik meg. Életének célja, hogy megbosszulja a magyar hazafiak árulóit. Ennek a nemes bosszúnak a műve (külsősegesen a cselekménybonyolítás itt emlékeztet Dumas Monte Cristo-jára) hosszas tervezést, előkészületet kíván meg, izgalmas útikalandok során kerül megvalósításra.

Az ismeretterjesztő részek határozottan a cselekménnyel kapcsolatosak, mint pl. a Földközi-tenger és vidékének tájleírása, néprajza, Sán-

dor Mátyás elektromos meghajtású, villámgyors hajóinak ismertetése, a hangterjedés törvénye, stb. Emellett a cselekmény egy mozzanatához kapcsolódva szó esik a hipnózisról [20] is. Nem marad adós a regény a társadalmi-politikai elképzelésekkel sem: az író Antekritta szigetének társadalomrajzában az ideális demokrácia eszményét rajzolja meg [21].

A szereplők itt is élesen elválnak rokonszenves és ellenszenves alakokra. A központ: Sándor Mátyás romantikusan felnagyított, nagyszerű alakja. Bátor és művelt, okos, erősakarátú. Szinte emberfelettinek érezzük tudását és erejét: nemcsak egyszerűen tud mindent, hanem előre látja a jövőt és minden sikerül neki. A rokonszenves szereplők közül kiválnak a francia cirkuszi akrobaták, Point Pescade és Cap Matifou. Jókedélyű, bohém figurák, erősek, leleményesek, hűségesek. — Az árulók negatív alakja ellenszenvet, sőt undorodást kelt az olvasóban.

*

Ismét a repülés — mégpedig a modern repülőgép őse — foglalkoztatja az író, a „Hódító Robur” című regényében.

A cselekmény expozíciója hasonlít az „Utazás a Holdba” Gun-klub-beli vitájához. A regény kezdetén is egy klubban, a Weldon-klubban azon vitáznak, lehetséges-e propeller-motorral hajtott repülőgép megszerkesztése. Ekkor jelenik meg egy titokzatos, gőgösen, kihívóan viselkedő feltaláló, Robur. Az ő emberei rabolják el a klub kételkedő vezetőit, magukkal hurcolják Robur repülőgépére, az Albatrosra.

A maga korában érdekessége volt annak a regénynek is a magasból való tájélmények leírása, egyes kalandok. (pl. Robur hajótöröttet ment meg repülőgéppel, foglyokat szabadít ki, stb.)

A kissé hosszúra nyúlt utazásból az erőszakosan odahurcolt „vendégek” romantikus kaland árán, kötélén szabadulnak meg. Robur repülőgépe megrongálódik a viharban, de újból felépíti gépét. A regény végén Robur gépe menti meg a Weldon-klub léghajójának utasait. Ekkor intéz Robur — mintegy a regény tanulságának ható — szöveget a néphez: a tudomány csak lépésben haladhat, nem erőszakos úton — vallja. Csak a felvilágosodott társadalom érdemli meg a technika áldását, ha nem él vissza vele [22]. Az egész regényen végigvonul a kesernyés, pesszimista hangulat.

A főhős kevésbé rokonszenves, az emberektől félrevonuló, meghasonlott, gőgös ember. Hiányzik belőle a nagy feltalálók humanizmusa. Ezért nem tud a regény egyértelműen hatni az olvasókra.

Verne 1886-ban írt regényei — az André LAURIE-val közösen írt „Egy sorsjegy” és a „Cynthia hajótöröttje” igénytelen, szintelen, szentimentális történetek; szintén jelentéktelen ebből az időből „Fritt-Flacc” című „vérfagyasztó” novella. Hasonlóképpen méltán elfelejtett mű az 1887-ben megjelent „Haza Franciaországba” című regény [23].

Viszont ma is népszerű, olvasott, figyelemreméltó regény az amerikai polgárháború idején játszódó „Észak a Dél ellen”. (1887.) Az író határozottan a rabszolgafelszabadító északiak pártján áll. A rabszolgafelszabadító eszméket egy humánus, rabszolgafelszabadító déli ültetvé-

nyes (Burbank Jakab) képviseli. A rabszolgartató délieket szinte rabló csőcselékként ábrázolja Verne.

A regény bonyolítása a rokonszenves Burbank-család elleni déli akciók bemutatása során bontakozik ki. A kalandor déli Texar-ikerpár elraboltatja Burbankék gyermekét. Az elrabolt gyermek utáni nyomozás és a polgárháború izgalmi tartják ébren az olvasók érdeklődését. A tudományos ismeretterjesztést Florida leírása képviseli. Egészben véve nem tartozik ugyan Verne legsikerültebb regényei közé, de ma is olvassák.

A satirikus, ma már alig ismert „*Gil Braltár*” című majomregény után szólnunk kell a nagy, népszerű Verne-könyvek egyik méltán kedvelt darabjáról, a „*Kétévi vakáció*”-ról. (1888.)

Szintén robinzonád — de a „Rejtelmes szigettől” eltérően, — gyermek-robinzonád. A hajótöröttek: egy Új-Zeelandi nevelőintézet kiránduló növendékei, számszerint 15-en.

Az ügyes, sőt hősi kis hajótöröttek (a legfiatalabbak 8 évesek, a legidősebbek 14 év körüliek) nemcsak a természeti erőkkel küzdenek meg, hanem a szigetre vetődött kalózzokkal is, mégpedig külső segítség nélkül. (E regényből hiányzik a „Némó kapitány” segítő jó szelleme.)

Szerkezeti felépítés tekintetében, a szigeten való berendezkedés és életmód leírásában egyébként sok rokon vonást találhatunk a „Rejtelmes sziget”-tel. A hajótöröttek először körüljárják a szigetet, megismerkednek egyes pontjaival. Kedves epizódot jelent a névadás, melyben az ott-honkeresés vágya is kifejezésre jut [24].

Eleinte az élelemszerzés, vadászás és a lakáskeresés köti le a fiatalok idejét. Később, szinte felnőtt alapossággal szervezik meg életüket: főnököt választanak, életrendet, napirendet határoznak meg. E részeken jól kidomborodik Verne nevelési eszményképe; önállósághoz, gyakorlatiasságra szoktatott, ügyes, bátor, kitartó gyermek-kollektíva lebeg a szeme előtt.

Íme, a gyermekek munkaprogramjának néhány elve:

„Valahányszor valamitől irtózól, tedd meg. — Sohase mulaszd el az alkalmat a lehető legnagyobb erőfeszítésre. Ne vess meg semmiféle fáradságot, mert nincs haszontalan fáradság.”

A gyermekközösség a munka rendjére vonatkozóan a következő életmódot, munkarendet fogadta el:

Az V. és IV. osztályosok felváltva fognak kisebb társaiknak előadásokat tartani a hajókönyvtárban talált művek és előbbi ismereteik alapján a matematikából, történelemből és földrajzból. Ezenfelül hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön, valamely tudományos, történelmi, vagy akár mindennapos eseményre vonatkozó kérdés kerül napirendre, amit megvitatnak. Ebben a „nagyok” vesznek részt.

A kis gyermekközösség munkaprogramjának megtartásáról a választott „főnök” gondoskodott. Egyes feladatok, munkák elvégzésére (mint pl. a naptár kezelésére, a légsúlymérő, hőmérő figyelésére, napi feljegyzések készítésére, stb.) felelősöket jelöltek ki. — Időnként kirándulásokat, versenyeket szerveztek, rendszeresen sportoltak. (I. m. XIII. fejezet.)

Napjainkban is imponáló a kis hajótörötteknek ez az önállósága, aktivitása, életrevalósága, mellyel mindennapi életüket ilyen céltudatosan, hasznosan, értelmesen eligazították.

Külön gondot fordít az író gyermekhőseinek jellemzésére. Először a regény kezdetén közöl mindegyikükről néhány adatot (pl. a szülők társadalmi állását is), jellemző vonást. Később, a cselekmény folyamán a kezdeti nagyon vázlatos, felületes jellemzés konkrétabb lesz, mert az eseményeken és cselekedeteken keresztül is kapunk jellemzést. Felismerhető a különbség a „kicsinyek” és nagyok jellemzése között. A kicsikről csak szószavú, felületes jellemzést tud a szerző adni: pl. Dole nagyon magas, Costar igen nyúlánk. Az I. osztályban ugyan nem ragyognak nagyon különösen. Mégis előrehaladottnak tartják magukat, mert olvasni-írni tudnak, amivel az ő korukban már nincs mit dicsekedni — állapítja meg szelíd iróniával az író [25]. — A „nagyok” jellemzésében részletes, árnyaltabb a könyv. Különösen rokonszenves Briand céltudatossága, bátorsága, józansága; Gordon eszes, praktikus amerikai; Doniphant gőgös, hiú, civódásra hajlik. A jellemzéseket felületessé teszi a laikus „nemzetkarakterológia” érvényesítése, mely bizonyosfokú nemzeti elfogultságra is lehetőséget ad az írónak a jellemzéskor [26].

Hiányzik a regényből a rejtelmes elem, mégis mindvégig leköti az olvasót, mert a fiatalok önállósága, derék helytállása feltétlenül rokonszenvet kelt.

Két évet töltenek a fiatalok kényszerű vakációban. Végre sikerül hajót ácsolniok és a maguk készíttette hajón vitorláznak haza. A történet tanulságát maga az író mondja ki a regény végén: „Nincs az a helyzet, amelyből menekülni ne lehetne, renddel, buzgalommal és bátorsággal.”

*

B) Verne utolsó, hanyatló szakaszának (1889—1904.)

alkotásai. gyakran jövőbefordulók, pesszimisták. Az előző nagysikerű regények motivumai ismétlődnek sokszor erőtlen, kevésbé változatos és vonzó történet keretében. Nem véletlen, hogy e hanyatló szakasz regényei kevésbé népszerűek, sokat ma már teljesen elfelejtettek. Akadnak viszont e szakaszban is értékes, kellemes hatású olvasmányok.

Az „Utazás a Holdba” fantasztikuma lesz nagyobb szabású és számunkra, a rakéták korában különösen időszerű a „*Világelfordulás*” című regényben. (1889.) A cselekmény egy hatalmas ágyúöveg megkonstruálása körül bonyolódik: a Gun-klub olyan ágyúgolyót akar tervezni, melynek kilövésével a Föld tengelyének elfordulását 80 fokosra lehet megváltoztatni. Ennek óriási előnyei lennének: az éghajlat mindenütt mérsékelt lenne és ami még fontosabb gazdaságilag: lehetővé válna a sarkvidéki kőszéntelepek gazdasági kiaknázása. Ez óriási hasznot biztosít a részvényeseknek.

A tudós Maston J. T. számításaiba azonban hiba csúszik [27].: a nagyszabású kísérlet kudarcba fullad.

A szerző vallási rezignációba süllyed a regényvégi „tanulság” levonásakor: „A földgömb lakói tehát nyugodtan alhatnak. Az emberi-

ségnek megengedett erőfeszítéseit felülmúlja ama feltételek módosítása, amelyek közt a Föld mozog; az emberek éppenséggel nem tudják megváltoztatni ama rendet, amelyet a Teremtő a mindenség rendszerében megállapított.”

Egy szintelen, jelentéktelen délamerikai földrajzi-kutatási útleírás után („*Az Orinocon fölfelé*” 1898.) ismét figyelemreméltó regény következik: a „*Névtelen család*” (1890.) Patetikus, szabadságharcot feldolgozó regény, (a kanadai franciák küzdelme az angol gyarmatosítókkal), amely tragikusan, a főhős halálával végződik. Romantikus motívumokkal, izgalmas csatajelenetekkel, kalandokkal, némi humorral is fűszerezett történet. Némelykor azonban hosszas történeti adatfelsorolásai szükségtelennek tűnnek, vontatottá teszik a cselekményt. A főhős tragikus halálakor, mintegy az olvasó vigasztalására, mottóul a szerző a következő tételt emeli ki: „Hősöket nevelni annyi, mint az önfeláldozást dicsőíteni.”

Egészen más világba, a vándorcirkusz világába vezet el minket a derűs alaphangulatú „*Cascabel Cézár*” című regénye. (1891.) A Cascabel francia vándorcirkusz-társulat utazását beszéli el Kaliforniától Alaszkán és a Behring-szoroson át, Szibérián keresztül haza, Franciaországba. Nem valami bohém ötlet, vagy fogadás készíti a vándorcirkuszt a hosszú, nehéz kocsiútra, hanem nagyonis prózai, reális ok: nincs pénzük vonatra, hajóra. Útközben persze ezúttal is számos látnivaló, tanulnivaló (pl. Szibéria, eszkimók, stb.) akad. Izgalmas kalandokban sincs hiány (pl. harc a fókákkal, farkasokkal, küszködés a hóviharral, stb.) Cascabelék azonban az egyszerű szegényemberek szívósságával, népi optimizmusával küzdik le sorra a nehézségeiket és szerencsésen haza is érnek.

Erdély vadregényes tája a színhelye a „*Várkastély a Kárpátokban*” című regénynek. A cselekmény szinte szimbólikus: egy erdélyi arisztokrata szerelmi gyászában — Orfaniknak, a mellőztetése miatt embergyűlölővé vált tudósnak társaságában — bezárkózik eldugott kastélyába, ahová senkit be nem enged, sőt még elektromos árammal töltött kerítéssel is védi magányát. Megjelenik azonban a faluban az egykori vetélytárs; beengedik a várba, azzal a céllal, hogy bosszút állnak rajta. A várúr és a tudós felrobbantják a várat, de nem az egykori vetélytárs pusztul el, hanem ők maguk. A régi vetélytárs, Telek Ferenc gróf, megmenekül, de beleőrül az eseményekbe. Hú inasának kitartó ápolása azonban felgyógyítja. — A regény tudományos elemét az elektromosság alkalmazásai szolgáltatják. Itt azonban a tudomány alkalmazása jórészt embergyűlölő, ártó céllal történik. — Különleges helyet biztosít a regénynek a szerelmi, féltékenységi motívuma, mely Vernénél ritka [28]. — Figyelemreméltó az erdélyi elmaradott iskoláztatás realisztikus, kritikus rajza is [29].

Egy hírlaptudósító oroszországi utazásának igénytelen leírása után („*Bombarnac Claudius*” 1892.) érdeklődésünkre tarthat számot a „*Senki fia*” című regénye. (1893.)

A regényben a lelencgyermek sorsa, embertelen neveltetési körülményei nagy erővel rajzolódnak ki. A mai olvasó érzi,

hogy a főhősnek, a kis Senki fiának boldogulása (sikerül kitartó munka árán vagyont szereznie) egészen ritka kivétel lehet. A regény egyébként témájában kissé hasonlít a Dickens-regényekre, főleg a *Twist* Olivérre. (Számunkra az írországi nyomor realisztikus ábrázolása, a „rongyosok iskolája” megdöbbentő viszonyainak rajza teszi elsősorban figyelemreméltóvá a könyvet) [31]. Egyébként a mű sokoldalúság, izgalmas kalandszöveés tekintetében elmarad Verne nagy regényei mögött.

Bizonyos fokig a „Grant kapitány” keresési motívuma ismétlődik meg a „*Branicanné asszony*” című regényében. Itt egy hőslelkű, rendkívül erősakaratú asszony keresi hajótörést szenvedett férjét. Az utazás, a keresés a tengeren és a szárazföldön (Ausztrália sivatagjában) történik, nem jár veszélyek, kalandok, bonyodalmak nélkül. Olvasmányosság, érdekesség, változatosság tekintetében azonban messze elmarad a Grant kapitány mögött. — Érdekes pszichológiai problémát pendít meg Verne Branicanné asszony örültségének meggyógyításával kapcsolatban [32].

Jóval sikerültebb, érdekes és tanulságos olvasmány az „*Antifer mester*.” (1894.) Itt is keresési motívum — mégpedig kincskeresés — szolgáltatja az utazás célját. A körülményesen elrejtett kincs nem kerül meg, mert rejtékhelye — egy elsüllyedt földközi tengeri sziget volt. Ennek ellenére is derűsen végződik a regény, mert a címszereplő Antifer mester gyámfia és annak mennyasszonya kincs nélkül is boldogok lesznek. — A regény életszerű, derűs szereplői is hozzájárulnak ahhoz, hogy a regény derűs, kellemes olvasmány legyen — ha nem tartozik is a legjelentősebb Verne-művek közé.

Társadalmi szatíra jellege van — mint azt ANDREJEV szovjet irodalomtörténész kiemelte [33.] — az „*Úszó sziget*” című regénynek. (1895.)

Ebben amerikai milliomosok a technika minden áldásával felszerelt acélszigetet építtetnek. Modern berendezések egész sora (pl. teleautográf, kinetográf, telefot) szolgálja az utasok minél teljesebb szórakoztatását és kényelmét. Az úszó szigetet két elektromos propellermű hajtja. Mindig a kellemes éghajlatot élvezik, mert megfelelő éghajlatú vizekre irányítják az úszó szigetet.

Állandó pártviszályok dúlnak a sziget milliomos lakói között. Nem elvi ellentét, inkább személyi versengés van a két párt között. A viszály okozza végülis a sziget vesztét, mert a két párt ellenkező irányba hajtja a propellerműveket.

Verne éles szatírája itt nyilván az amerikai monopolizmust és annak kormányzati rendszerét támadja.

*

Egy hatalmas robbanóerejű bomba feltalálása izgatja Verne fantáziáját „*A francia zászló*” c. regényben. (1896.)

Főhőse Thomas Roch, francia mérnök és feltaláló. Találmányát nem méltányolják, sértett hiúsága búskomorrá teszi. Elmeógyógyintézetben ápolják. Egy grófnak álcázott kalóz elraboltatja a mérnököt cellájából, mert találmányát, az óriási hatóerejű bombát saját céljaira, kálózkodásra, zsákmányszerzésre akarja felhasználni.

A kalózbanda Roch-sal együtt annak ápolóját (aki szintén mérnök) is magával hurcolta a kalóztanyára. Ez a tengerbe dobott palackban hírt ad az emberrablásról, közli a kalózok rejtekhelyét és segítséget kér. A híradás nyomán hadihajók érkeznek a banda elfogására. A kalózok a hatalmas robbanóerejű anyag (a fulgurátor) alkalmazására kényszerítik Roch-t a közeledő hadihajókkal szemben. Roch már-már lövésre tölti az ágyút, mikor a hadihajó árbócán a francia lobogót pillantja meg. Felébred benne a hazafiság, legyőzi a tudós gőgjét, kozmopolitizmusát. Nem lő honfitársaira, hanem a szigettel együtt önmagát is a levegőbe röpíti — a kalózbandával együtt.

Az 1896—98. években jelentéktelen, vígjátékszerű, illetve fantasztikus művei jelennek meg. („*Dardentor Clovis*” 1896. — a „*Jégszfinks*” 1898., mely egy fantasztikus mágneshegy áldozatainak kereséséről szól.)

Sok tekintetben a nagy regények értékei élednek újra a „*Különös végrendelet*” című műben. (1899.) A történet egy hóbortos amerikai milliomos végrendeletének sorsáról szól.

Az örökhagyó milliomos az amerikai Különcök klubjának (Excentric Club) tagja. Chicago lakosai közül 6 szerencsés polgárt sorsoltat ki a végrendelet. Ezek közül lesz az az örökös, aki kockavetéssel történő ún. „Nemes Lúd”-játékokban győz.

A közjegyzőnél letett végrendeletében az örökhagyó az USA tagállamait sorszámokkal jelzi és a 6 kisorsolt örökösjelöltnek a kockavetés szeszélyei szerint kell — pontosan 14 nap alatt — egyik államból a másikba utaznia. Az győz, aki a játékszabályokat betartva, a kockavetés szerint először ér az utolsó mezőbe.

A regény tehát játékos keretbe átültetett utazási, kalandos regény.

Az utazásból itt sem maradnak el az izgalmas kalandok és mértéktartóan, a regény kereteit túl nem feszítve, megfelelő helyet kap az ismeretterjesztés is. Egészben véve friss, üdítő, szórakoztató olvasmány.

A játékban maga a tetszhalálból feléledt örökhagyó győz — aki álnevének kapcsolódott be a játékba. A második helyezett nem csekély jutalmát pedig az egyik legrokonszenvesebb játékos, az egyszerű áruházi kiszolgálónő nyeri el.

Az író mindvégig érezteti erkölcsi megítélését az olvasóval: a kapzsi, nyárspolgári házaspáron (Tilbury-ék) éppúgy elveri a port, mint az erőszakos, makacs, szitkozódó tengerészkapitányon. (Hurricane kapitány.) Így tehát az olvasó sohasem fájlalja az ellenszenves szereplőket balsorsukban, hanem együttérez a derék, egyszerű, becsületes játékosokkal.

A regény végén az olvasó megelégedését fokozza, hogy a játék két legrokonszenvesebb résztvevője, — az áruházi kiszolgáló kisasszony és a fiatal festőművész — boldog jegyespár lesz.

A századforduló táján írt művek — a színtelen, erőtlen robinzonád, „*Az új hazában*” címmel (1900.) és a „*Cetvadászok*” című regény (1901.) határozott hanyatlásról tanúskodnak.

Jobban sikerült munka a „*Két Kip testvér*” című kalandos bűnügyi történet. (1902.) Egy tengeri hajó lázadást előkészítő matrózai megölik a kapitányt. A gyanút a meggyilkolt tőrének becsempészésével a

hajó két ártatlan, becsületes matrózája, a két Kip testvérré akarják telerelni.

A gonosztevők mesterkedése sikerül. A bíróság fegyházra ítéli az ártatlan Kip testvéreket. Ezek ártatlanul senyvednek, mikor szinte véletlen folytán kiderül ártatlanságuk. A meggyilkolt kapitány szemének recehártyáján ugyanis felfedezik a gyilkos matrózok képét [34]. Minden rendbe jön végül is: a bíróság felmenti a Kip testvéreket, szerződést kapnak egy hajón és boldogan élnek tovább.

Néhány kritikus lényegében a tiszta testvéri szeretet, ragaszkodás regényének tartja ezt a regényt. Hivatkoznak arra, hogy megírását közvetlenül testvére halála inspirálta. Nem vitathatjuk el az ilyen közvetlen motívációt, de emellett sokkal általánosabb, társadalmibb mondanivalója a regénynek az igazságszolgáltatás kritikája, mely előző regényei után itt gyűrűzik tovább [35].

Iskolásgyermek kalandos, izgalmas tengeri hajóútjáról szól „Az Antillák világa” (1903.) A régebbi, népszerű Verne-regényekhez képest azonban szintelenebb, érdektelenebb, napjainkban kevésbé olvasott mű.

Verne egyik utolsó műve „A világ ura” c. regény, (1904.) melynek műszaki-tudományos problémája a mindenütt (szárazon, vízben, levegőben) egyaránt gyorsan közlekedő, univerzális jármű. A titokzatos jármű különös tüneménynek okozója. A rendőrség nyomoz utána. A „Rém”-nek nevezett jármű feltalálója és tulajdonosa a régebbi regényekből már ismert Robur.

Robur még a hatóságokat is megfenyegeti: ne merjenek utána nyomozni, ne zavarják tevékenységét. Érdekes grafológiai megjegyzést tesz Verne Robur levelével kapcsolatban: Robur kézírása erőszakos, nehéz emberre vallott [36].

A „Rém” után nyomzó detektívek felkerülnek a járműre. Kalandos utazás után végülis szerencsétlenség éri a járművet: villám üt belé, Robur is elpusztul és titkát magával viszi. A detektíveknek sikerül megmenekülniök.

Kiélezettebb, komorabb ennek a regénynek pesszimizmusa az előzőknél. A tudós felfedező pedig valósággal embertelen, kártevő másoknak és önmaga számára is.

*

Verne halálával még nem zárult le újabb műveinek kiadása. Több műve posthumusként, a szerző halála után jelent meg első ízben. Ilyen például „A Szahara tengere” című regénye, amelynek tengelyében egy nagyszabású terv áll: a Szahara vidékét tengerrel árasztanák el, hogy így a terület öntözését, termékenységet biztosítsák. A terv nem kerül végrehajtásra és végül hatalmas földrengés nyitja meg a tenger útját. Az író társadalomszemléletének negatív, nacionalista oldalát mutatja a regény. A francia gyarmatosítókkal érez együtt, az arabokat ellenszenves, vad és babonás népként mutatja be.

Egy másik posthumus regényében, a „Storitz Vilmos titká”-ban az embert láthatatlanná tevő vegyszer problémájával viaskodik. Fantasz-

tikus történetét, amelyben a láthatatlanná tevés felfedezője bosszúból, féltékenységtől hajtva alkalmazza találmányát. Végül is elfogják és megölik a bossziálló, rosszindulatú felfedezőt, Storit Vilmot. — A regény egyébként Magyarországon játszódik. Van olyan vélemény, hogy Magyarországról ez a Verne-regény adja a legváltozatosabb anyagot [37]. Még a nagybirtok igazságtalan megosztása is szóba kerül [38].

Vernének ezenkívül még több posthumus műve ismeretes. Izgalmas bűnügyi történetek, kalandos utazások, fantasztikus elbeszélések. Ezek azonban nálunk kevésbé ismertek, viszonylag kevésbé értékesek is. Jellemzésüktől ezért eltekinthetünk.

Legfeljebb „*A dunai hajós*” c. regénye érdemel említést az utolsó művek sorában. Ebben a bolgár szabadságmozgalmak adják a hátteret, izgalmas bűnügyi történet is igyekszik fokozni az utazás érdekességét. A cselekmény egy része Magyarországon játszódik.

A többi posthumus mű magyar fordításban többnyire meg sem jelent. Ált. iskolai tanulóink megnyilatkozásaiban ezekről nem találunk említést. Röviden említünk csupán néhány érdekesebb regényt az utolsó évekből: a „*Falu a levegőben*” egy exaltált német tudós afrikai, kudarccal végződő „civilizatórikus” törekvését mutatja be. (1901.) Kevésbé sikerült gyilkossági história az „*Egy dráma Livlandban*” (1904.) Az emberi természettel, társadalmi berendezkedéssel szemben pesszimista beállítottságú a „*Jónathán hajótöröttjei*”. Fantasztikus, kudarccal végződő utópia bűnügyi izgalommal keverten „*A Barsac-misszió csodálatos kalandjai*” c. regény. — Egy aranytartalmú meteorért való versengés kudarccal végződő, komikus története „*Az aranymeteor*”. — Fantasztikus, gyakran erősen pesszimista elbeszélések szerepelnek a „*Tegnap és holnap*” című gyűjteményes kötetben. — Vígjátéki elemekkel dolgozó társasutazás története a „*Thompson és Társa ügynökség*”.

II.

Milyen hatással vannak a Verne-olvasmányok a fiatal olvasókra? — ez kétségkívül a kulcskérdés, melyet a Vernével foglalkozó pszichológiai és pedagógiai vizsgálódásnak fel kell tennie, igyekeznie kell tisztázni.

Ahhoz, hogy erre a kérdésre pontos, megalapozott választ tudjunk adni, igyekeznünk kell az ezzel kapcsolatos problematikát felbontani részkérdésekre, és konkrét felmérésekkel, az olvasókkal folytatott beszélgetések alapján kell megközelítenünk a problémát.

A jelzett cél érdekében 1956/1957-ben, majd 1961. szeptemberében *reprezentatív felméréseket* végeztünk 25 Heves megyei iskolában [39], másrészt pedig csoportos ankétokat, beszélgetéseket és egyéni beszélgetéseket is lefolytattunk a Verne-olvasókkal.

A felmérések lényegében kétféle jellegű kérdéseket tartalmaztak:

1. *Milyen a Verne-olvasás volumene?* Hányan olvasnak odahaza rendszeresen szépirodalmi, ill. ismeretterjesztő könyveket? Hányan olvastak Verne-regényeket? Hányan vannak olyanok, akik 3, vagy en-

nél több Verne-regényt olvastak? Hogyan oszlanak meg a Verne-olvasók osztályok, nem és szociális összetétel szerint? [40]

2. *Milyen hatással voltak a Verne-regények az olvasókra?* Idevonatkozó kérdések: Melyik a legkedvesebb Verne- olvasmányod? (illetve olvasmányaid?) Miért? Melyik részlet ragadta meg legjobban a figyelmet, érdeklődésedet? Melyik Verne- regény tetszett legkevésbé? Miért? Melyik részlet volt a leginkább unalmas, nem tetsző? Miért? Kik a legrokonszenvesebb Verne szereplők? Miért? Kik a legellen-szenvesebbek a Verne-hősök közül? Miért?

E kérdéscsoporthoz még két kérdést fűztünk a legutóbbi felmérés-nél: Találkoztál-e Verne-regényekben ma is időszerű technikai és társadalmi problémákkal, jelenségekkel? Látsz-e valamilyen kapcsolatot a Verne-regények és az iskolai tananyag, a tantárgyak között? (Észrevetted-e, hogy a Verne-olvasás hatására érdeklődésed támad bizonyos iskolai tantárgyak, vagy egyéb tevékenység, olvasmányok iránt? [41]

*

Mostani cikkünk terjedelme nem ad arra lehetőséget, hogy teljes részletességgel elemezzük a felmérések, csoportos és explorációs beszélgetések adatait, tapasztalatait, tanulságait. Néhány legjellemzőbb tapasztalatra és konklúzióra azonban feltétlenül szükséges rámutatnunk.

A két kérdéscsoport rendjében haladva, legfontosabb tapasztalatainkat a következőkben jelölhetjük meg:

1. *A Verne-olvasás volumenére vonatkozóan:*

A 25 megkérdezett iskola 3828 adatából 2097 az otthon rendszeresen olvasó tanulók száma. (57,4 százalék.) A rendszeresen olvasó *felsőtagozatos tanulók figyelemreméltó többsége, 65,8 százaléka olvassa és szereti Verne regényeit.*

A Verne-olvasó gyermekek többsége 52,8 százaléka három, vagy ennél több Verne-regényt is olvasott. Ezt a gyermektömeget (amely felmérésünk adatai szerint 730 főt foglal magában) tekinthetjük *intenzív Verne- olvasónak.* (Következő minőségi-pedagógiai jellemzésünk elsősorban az intenzív Verne-olvasók válaszáira, megnyilvánulásaira épít.)

Adataink tanulsága szerint *legnagyobb a Verne-olvasók aránya a városokban és az új, szocialista ipartelepeken.* (Pl. az egri belvárosi iskolában átlag 70—80 százalék a Verne-olvasók aránya, Petőfibányán 79,8 százalék, Mátravidéki Erőmű iskolájában 66,2 százalék az arány.) — Szociális összetétel szempontjából a munkás- és értelmiségi származású tanulók között több a Verne-olvasó, mint a paraszt-származásúak között; kétségtelen azonban, hogy 1957. óta megnövekedett a mezőgazdasági vidéken is a Verne-olvasók aránya [42].

Ha Verne-olvasásra jellemző életkort nézzük és azt vizsgáljuk, melyik osztályban kulminál. a Verne-olvasás, illetőleg melyik osztályban van a legtöbb intenzív Verne-olvasó, a megvizsgált iskolák közt bizonyos eltéréseket, bizonyosmértékű szóródást tapasztalhatunk. Ilyen szempontból nézve, a vizsgált iskolák 4 típusba sorolhatók:

- a) Vannak olyan falusi iskolák, ahol a VI. osztályban van a maximális Verne-olvasás és ugyancsak a VI. osztályban van a legtöbb Verne-olvasó. (pl. Kerekharaszt, Nagykökényes, Zagyvaszántó, Mikófalva.) Ezeknek az iskoláknak adatai azonban nem tekinthetők tipikusnak, mert az összes adatoknak csak csekély hányadát teszik ki.
- b) Máshelyütt, — elsősorban városi iskolákban és néhány községben — a Verne-olvasók aránya (az intenzív Verne-olvasóké is) a VIII. osztályban kulminál. (pl. Hatvan II., Eger I., V., VII., IX., Selyp, Hort.)
- c) A két jellemzett típus között középhelyütt állnak azok az iskolák, ahol a Verne-olvasás általában és az intenzív Verne-olvasók aránya is a VII. osztályban kulminál. (pl. Eger VIII., Csány.)
- d) Végül előfordul olyan típus is, ahol a Verne-olvasás és az intenzív Verne-olvasás más osztályban kulminál, mégpedig olyanformán, hogy az intenzív Verne-olvasás későbbre talódik. (Pl. a Mátravidéki Erőmű iskolájában a VI. osztályban van a legtöbb Verne-olvasó, de az intenzív Verne-olvasás a VIII. osztályban kulminál.)

Annak ellenére, hogy a Verne-olvasási életkorra vonatkozóan különböző típusokat, bizonyos szóródást tapasztalhatunk, vannak alighanem általánosítható tapasztalatok is [43]. Nevezetesen:

- a) Az alsó tagozatban csak szórványosan fordul elő a Verne-olvasás. Az *V. osztályban* már elég jelentős arányú Verne-olvasással találkozhatunk ugyan, *de ez egyetlen esetben sem* maximális és nem intenzív.
- b) A Verne-olvasás — akár szemszerű arányát, akár intenzitását nézzük — *az esetek nagyobb részében a VII—VIII. osztályban mutat kulminálást*. Számottevő a VI. osztályos tanulók Verne-olvasása és az olvasás intenzitása is. — mégis viszonylag ritkábban ér el tetőzést a VI. osztályban a Verne-olvasás.

*

Nagy eltéréseket, szóródást mutat a Verne-olvasók *nem szerinti megoszlása*. Általában — amint azt több általános tapasztalat és bizonyos differenciális lelektani megfontolások is sugallják — tapasztalatok adatszerűen is azt bizonyítják, hogy a Verne regények népszerűbbek a fiúk, mint a lányok körében. Egyes helyeken a lányok Verne-olvasása csupán 20—30 százaléka a fiúkénak. (Pl. Boldog, Hort.) Másutt viszont a lányok Verne-olvasásának aránya sokkal jobban megközelíti a fiúkét. (pl. Selypen 70,9 százalékos, a Mátravidéki Erőmű iskolájában 70,0 százalékos, Lőrinczi II. sz. iskolában 73,09 százalékos a lányok Verne-olvasása a fiúkéhoz viszonyítva [44]. — Ha mérlegelt arányokat vizsgálunk, adataink alapján az esetek nagyobb részében a lányok Verne-olvasása 50—70 százaléka a fiúkénak.

A tanulók Verne-olvasmányainak mennyiségére, terjedelmére természetesen hatással vannak közvetlenül a könyvbeszerzési források (iskolakönyvtár), a szülők jövedelmi viszonyai és az olvasással való törő-

désük. Ezzel együtt természetesen közvetlenül érvényesül a pedagógusok, könyvtárosok ösztönző hatása, propagandája — vagy közömbössége. Az is könnyen érthető, hogy a könyvkiadói politika, a könyvkiadás is befolyásolja az olvasmányokat.

A jelzett társadalmi, környezeti tényezőket figyelembe kell venni, ha a fiatalság Verne-olvasmányait megítéljük. Ezért pl. abból, hogy egyes apró falvakban kisebb az olvasók — és köztük a Verne-olvasók aránya, még nem lehet feltétlenül az érdeklődés hiányára következtetni, hanem e jelenségek közvetlen oka mindenestre a kevésbé kedvező könyvellátásban is keresendő.

Egyes regények kelendőségére természetesen hatása van időszerű eseményeknek (pl. Gagarin és Tyitov űrrepülése után erősen megnövekedett az érdeklődés az „Utazás a Holdba” iránt.) valamint a filmeknek is. Pl. az „Utazás a Föld körül 80 nap alatt” című film bemutatása fokozta a hasonló című regény kelendőségét.

*

2. A Verne-olvasás pszichológiai és pedagógiai (minőségi) jellemzése:

A nagyobb áttekinthetőség kedvéért itt szükséges lesz egyes mozzanatok külön kiemelésére, célszerű tagolására. A következő fő problémák és tapasztalatok adódtak vizsgálatainkból:

a) Melyek az ifjúság legkedvesebb Verne regényei?

Az intenzív Verne-olvasók válaszait tekintetbe véve, az adódik, hogy az olvasók nagy többsége 5 Verne-regényt kedvel leginkább. A kérdezettek 85 százaléka a következő regényekre „szavazott”: 15 éves kapitány, Kétévi vakáció, Rejtelmes sziget, Grant kapitány gyermekei, Sándor Mátyás.

Az említett legnépszerűbb Verne-regények között nehéz, úgyiszlénvén lehetetlen volna valamiféle elsőbbségi sorrendet megállapítani. A válaszok tekintélyes része ugyanis egyformán kedveltnek jelez 2—3-at is az említettek közül.

Az határozottan tapasztalható viszont, hogy vannak olyan regények, amelyek csupán másodszorban kedveltek, amelyek az előzőkhöz viszonyítva jóval kevesebb „szavazatot” nyertek. Az intenzív Verne-olvasók 14,2 százalékának véleménye — eltérően a többségtől — más Verne-regényeket tart legkedvesebbnek. Felmérésünk adatai alapján nem kevesebb, mint 18 Verne-regény említése szerepel a gyermekek válaszaiban legnépszerűbb olvasmányként. Ezek közül is ki lehet emelni olyanokat, amelyekre 3 vagy ennél több szavazat esett [45]. Ezeket tekinthetjük a „másodszorban legnépszerűbb” Verne-műveknek.

Vannak azután olyan regények, amelyek csupán szórványosan, 1—2 esetben szerepelnek legkedvesebb olvasmányként. Ezeket „harmadszorban ismert”, illetőleg „harmadszorban” kedvelt, népszerű műveknek nevezhetjük [46].

Ha mármost egybevetjük a Verne-regények kedveltségére vonatkozó adatainkat az 1952-ben megjelent „Ifjúsági olvasómozgalom”

(Lásd „Jegyzetek, irodalom” 3. szám alatt) című műben szereplő ajánlásokkal, az tapasztalható, hogy napjainkban a felsőtagozatos tanulók Verne-olvasásának köre, terjedelme örövendetesen tágult. Az idézett mű ugyanis az V. osztályosok számára a „Két évi vakáció”-t és a „Grant kapitány gyermekei”-t, a VI. osztály számára pedig a „Sándor Mátyás”-t és a „Kéraban, a vasfejű”-t ajánlotta. Itt egyrészt maga az ajánlás is igen szűkkörű (hiszen adataink alapján a tanulók magas százaléka olvas a VII—VIII. osztályban is Verne-műveket.), másrészt tartalmilag és pedagógiaiilag sem mindenben indokolt. (Pl. nem tűnik eléggé motiválnak a „Kéraban, a vasfejű” című, viszonylag kevésbé értékes mű ajánlása. Felmérésünk 730 adata közül egyetlen egy sem szavazott a „Kéraban”-ra.)

Ugyanakkor nem érdektelen a Verne-olvasmányok népszerűségére vonatkozó adatokat, a belőle levonható konklúziókat egybevetni az 1954-ben megjelent „Ifjúsági irodalom” című pedagógiai főszerkesztői jegyzettel [47]. Ez a jegyzet néhány oldalon színes, szép stílusban jellemez Verne-regényeket. Helyes értékelési szempontjai ellenére azonban fogyatékosága, hogy nem támaszkodik felmérésekre, így a pedagógiai, gyermeklélektani szempontok érvényesítése nem eléggé konkrét [48].

b) *A Verne-olvasás motivációinak*

vizsgálatakor a tanulók válaszaiban, szóbeli megnyilatkozásaiban a 10—14 éves életkorral kapcsolatos, jól ismert gyermeklélektani megállapítások határozottan, jól tükröződnek: az olvasók a csodás mesék helyett a kalandos, izgalmas, a képzeletet is megmozgató, de ugyanakkor realisztikus alapvonású történeteket kedvelik [49]. Ugyanakkor érvényesül az a MAKARENKO által hangsúlyozott vonás is, hogy a gyermekek a szatirikus Robinson-történetek helyett jobban vonzódnak a mozgalmas, változatos, feszült cselekményű regényekhez [50].

Konkretizálva: az ifjú olvasókat igen megragadja az utazás kalandossága, érdekessége — egyszersmind az érzelmes és derűs jelene-tek a „Grant kapitány”-ban, ugyanakkor nagyra értékelik, hogy sokat lehet tanulni is a könyvből. (Távoli földrészek — Dél-Amerika, Ausztrália bemutatása.) Ugyancsak változatossága, érdekes meseszövése és a magyar szabadságharcosok szereplése teszi népszerű olvasmánnyá a „Sándor Mátyás”-t. A két híres robinzonád (*Kétévi vakáció*, — *Rejtelmes sziget*) azzal lesz népszerűvé, hogy izgalmas, harci cselekményt iktat be és a szereplők akaraterejére, bátorságára mutat rokonszenves, hatásos példát.

Más esetekben a regény nagymértékben a főhős vonzó alakjával (15 éves kapitány) a szereplők hatásos jellemzése miatt lesz népszerűvé, kedvelté.

A jellemzés Verné-nél erősen polarizált: a pozitív szereplők, hősök teljesen egyértelműen, határozottan azok — némelykor romantikusan túlozva, felnagyítva szerepelnek pozitív vonásaik (pl.

A 15 éves kapitány, — Sándor Mátyás); viszont az árulók, csel-
szövék, gonosztevők határozott ellenszenvet keltenek az olvasó
gyermekében.

Feltűnő — és egyben az író kitűnő, szuggesztív jellemző erejére
vall — hogy egyetlen olyan adatunk sincs, amikor a gyermekek az
író szándéka szerint pozitív hőst ellenszenvesnek találtak volna.
Hasonlóképpen arra sem találhatunk a 730 felmérési adatban és
szóbeli beszélgetésekben egyetlen példát sem, hogy a gyermekek
a negatív szereplőket, az árulókat, gonosztevőket — rokonszen-
vesnek ítélték volna meg. A szereplők erős polarizálása pozitív és
negatív alakokra jól megfelel a gyermekek életkori sajátosságai-
nak, könnyen felfoghatóvá és átélhetővé teszi számukra a regény
fő mondanivalóját [51].

Miként reagálnak az olvasók Verne társadalmi mondanivalójára?
Általában a fejlettebb olvasók (VII—VIII. osztályban) észreveszik,
hogy Verne rokonszenve a nemzeti szabadságmozgalmak mellett
van, hogy elítéli a gyarmatosítást, a rabszolgatartást.

Az író negatív társadalmi nézetei (pl. nacionalizmusa, bizonyos
esetekben vállásossága, pesszimista megnyilatkozásai stb.) a tanu-
lókban nem találnak rezonanciára. Kritikával az író hibás társa-
dalmi nézeteire, korlátaira vonatkozóan a tanulók alig élnek. El-
mosódottan, a legfejlettebbeknél dereng ilyesmi. Pl. egy VII. osz-
tályos fiú így nyilatkozik: „Verne a mi szempontunkból nézve
sokszor maradian gondolkozott. De ezt meg lehet érteni. Erre így
hirtelen nem tudnék példát mondani... A bolygóközi repülés
egyes részleteit ma is helytállóan írta le. A társadalmi prob-
lémákra utaló részei azonban (T. i. az „Utazás a Holdba” c. könyv-
ben) nem helytállóak.”

*

Amikor a Verne-olvasás motívumait vizsgáljuk, feltétlenül számí-
tásba kell vennünk, hogy az olvasási élményekről beszámolni (akár
szóban, akár írásban) nem könnyű, még felnőttek számára sem [52].
Nem érdektelen viszont a verbális kifejezésen túl azt vizsgálni,
mi ragad meg képszerűen, vizuálisan a Verne-regényekből a ta-
nulókban.

Rajz-szakköri foglalkozással kapcsolatban igyekeztünk erre vo-
natkozóan is adatokat szerezni. *Néhány konkrét, sikerültebb mun-
kát ezzel kapcsolatban közlünk a következő két oldalon.*

Általánosságban a Verne-regények vizuális felfogására és ábrázo-
lására vonatkozóan a következő tapasztalatokat említhetjük:

1. A tanulók a kedvelt regényekből olyan jeleneteket ragadnak
meg, amelyek egyébként — szóbeli beszámolóik alapján is —
hatással volt rájuk;
2. A vizuális élményekből kisselektálják természetesen a számuk-
ra rajzilag, festőileg könnyen megragadhatót. A vizuális ábrá-
zolás szükségszerűen bizonyos szegénységet mutat a szóbeli
megnyilatkozásokhoz képest [53].

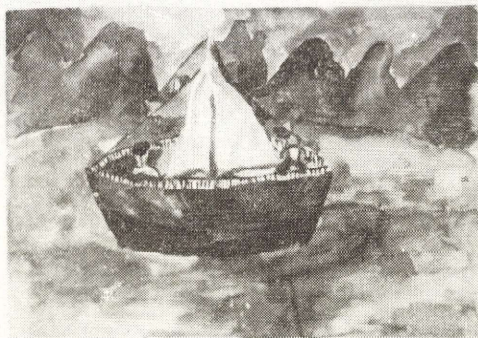
SZAKKÖRI VERNE-ILLUSZTRÁCIÓK:

„UTAZÁS A HOLD KÖRÜL” – K.L. V. O. TANULÓ MUNKÁJA

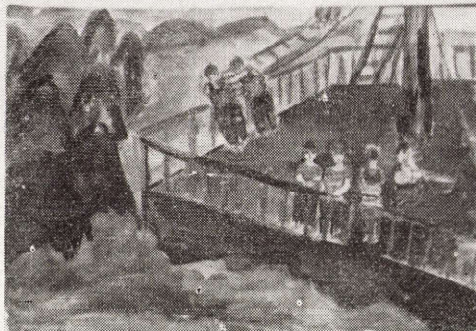

„GRANT KAPITÁNY GYERMEKEI” – N.K. VI O.T. MUNKÁJA

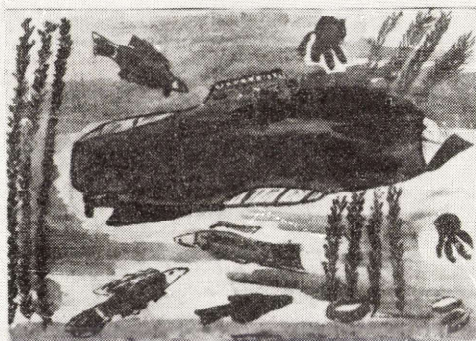

„TIZENHÖT ÉVES KAPITÁNY” – I. M. VI. O. TANULÓ MUNKÁJA

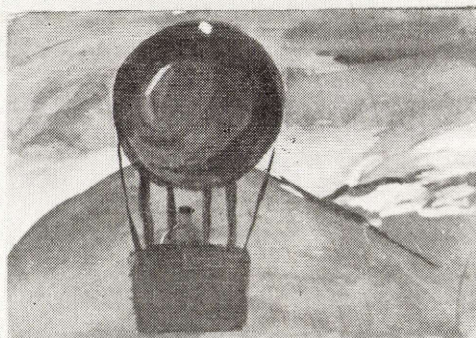
SZAKKÖRI VERNE-ILLUSZTRÁCIÓK:

„REJTELMES SZIGET” - H. Zs. V. O. MUNKÁJA

„NÉMÓ KAPITÁNY” - K. L. V. O. T.

„UTAZÁS A FÖLD KÖRÜL” - K. J. V. O. TANULÓ MUNKÁJA

3. Nagy hatással vannak tanulóinkra a Verne-könyvek illusztrációi, ábrái. Ezeket gyermeki fokon — saját, primitív felfogással, technikával — elevenítik meg [54].

*

c) *A Verne-regények időszerűségére*

vonatkozóan is tettünk fel konkrét kérdést: „Tapasztaltad-e, hogy a Verne-regényekben olyan jelenségekről, problémákról esik szó, amelyek ma is foglalkoztatják az embereket?” [53].

E kérdésnél érdekes polarizáció volt tapasztalható: az V. osztályos tanulók egy jelentékeny része nem értette, mi az „időszerűség”. nem tudott mit válaszolni a kérdésre. A felsőbb osztályosok túlnyomó többsége lényegében megértette a kérdést és találóan válaszolt. Időszerűnek találták például a *repülés*, a *tengeralattjáró* problémáit. Igen élénk rezonanciát váltott ki az *űrrepülés* (Utazás a Holdba” c. regénynél), többen konkretizálták a súlytalanság problémáját, amit Verne már megpendített [54]. Az ilyen és ehhez hasonló tipikus válaszok mellett nem kevés sajátos érdeklődésre valló is akad, pl. van, aki a „Sándor Mátyás”-ban az áramfejlesztő dinamókat találta különösen időszerűnek, érdekesnek.

A technikai időszerűség észrevétele határozottan dominál a válaszokban. Nem ritkák azonban az olyan megnyilatkozások sem, amelyek bizonyos *társadalmi problémák* időszerűségét észreveszik. Így pl. többen említik a rabszolgatartás elítélését, a négerkérdést, a gyarmatosítás elítélését, mint egyes Verne-regények időszerű tartalmát, problémáit.

Van aztán a válaszoknak egy elenyésző kisebbsége, (számszerint 24 a 730 közül) amely semmiféle időszerűséget nem lát a Verne-regényekben [55]. Néhány válaszból az derül ki, hogy félreértik a kérdést, bizonyos naív, gyermeki konkretizálással fogják fel az időszerűséget. Ilyen válasz pl. az, amely a vulkánosságban, a bálnavadászatban látja az időszerűséget. Vagy, egy VII. osztályos fiú a „sárkánykészítést” említi időszerű mozzanatként. — Más esetben — szintén bizonyos félreértés alapján — erkölcsi hibákat, vagy ma is érvényes tanulságokat említenek válaszok az időszerűség címén. Pl. egy VI. osztályos fiú „a vagyon utáni vágyat” jelöli meg ma is időszerű problémaként, egy VII. osztályos tanuló pedig azt az erkölcsi tanulságot, hogy „ne csüggedjünk.”

Ha a negatív, vagy félreértésen alapuló válaszokat összegezzük, ezeknek száma nem haladja meg az összes válaszok 5 százalékát. Adatainkból kétségtávol bizonyítható, hogy a tanulók túlnyomó többsége (mintegy 97 százaléka) — elsősorban VI—VII. osztályos olvasók — lényegében helyesen veszik észre a Verne regények technikai időszerűségét. A társadalmi mondanivaló időszerűsége iránt már jóval kisebb fogékonyság mutatkozik a válaszokban.

*

d) *Milyen kapcsolatban vannak a Verne-regények az iskolai tananyaggal, a különböző tantárgyakkal?*

Erre a kérdésünkre túlnyomó részben pozitív választ adtak az olvasók. Az összes válaszok között mindössze 28 darab akad, (3,8 százalék) amely rem látni semmiféle kapcsolatot az iskolai tananyag és a Verne-olvasmányok között. A negatív válaszok zöme az V—VI. osztályos tanulók közül kerül ki. Több esetben — a szóbeli ankétok, beszélgetések tanulsága szerint — a negatív válaszok értelmezésbeli hiba, félreértések miatt kerültek felszínre [55].

Milyen tantárgyakkal való kapcsolatot említ meg leginkább?

Amint az tárgyilag is nyilvánvaló, elsősorban a földrajzzal és történelemmel, valamint a fizikával és biológiával való kapcsolatot emelik ki. Akadnak azonban, akik emellett más tárgyakat is említene: pl. kémiát, mértant, csillagászatot. Öröndetes — de ritkán fordul elő — hogy említik a *gyakorlati foglalkozással*, a műhelygyakorlattal való kapcsolatot. (4 válaszban olvashatunk erről.)

Figyelemre méltó, hogy erre a kérdésre akadnak érzelmileg is telített, lelkes válaszok. (Ezek az írásos felmérésnél, de méginkább a szóbeli beszélgetésnél tűnik ki.) pl. nem egy esetben arról vallanak, hogy sietnek megkeresni a térképen Afrikának, Amerikának, Ausztráliának azokat a tájait, ahol egy-egy Verne-regény lejátsszódik. Többen feszült figyelemmel, várakozással tekintenek a földrajz órák felé: alig várják, mikor fognak Afrikáról, Amerikáról, Ausztráliáról tanulni. Az V—VI. osztályosok megnyilatkozásaiban elég gyakori az ilyenféle: „szeretnék már fizikát tanulni.” A történelmi tanulmányokkal kapcsolatban is fokozódik számos olvasó érdeklődése. Beszámolnak arról, hogy jobban érdekli őket a hajózás, különböző felszabadító mozgalmak története, stb.

Viszonylag kevesebb rezonanciát vált ki az olvasókban a Verne-regények biológiai, növényteni-állattani anyaga. Leginkább a „Némó kapitány” című regénye van jó hatással a biológiai tárgyak szemszögéből: sok tanulóban felkelti az érdeklődést a mélytengeri állatvilág iránt.

Tapasztalatainkból az adódik, hogy az esetek többségében a Verne-regények felkeltik az érdeklődést egyes tantárgyak — főleg a földrajz, történelem, fizika — iránt. Sok esetben ezen túlmenően még a tanulási kedvet, ambíciót is fokozzák. Az sem tartozik a ritkaságok közé, hogy Verne-regények mélyebb, határozottabb, állandóbb természettudományi-technikai érdeklődést keltettek [56].

Hiba lenne azonban sematikusan általánosítani. Vannak olvasók, akik észreveszik ugyan az iskolai tantárgyakkal, vagy általában a tudományokkal való kapcsolatot, de ez tartós, mélyebb jótékony hatással nincs rájuk. Az olvasmányok kalandossága, izgalmassága, sokszor elvonja a figyelmet a mélyebb-reható tudományos-technikai problémák, érdekességek észrevétele elől.

Az eddigiekben vázlatosan említett (felmérésekből, beszélgetésekből merített) adatok, tapasztalatok, úgyszólván teljes mértékben

azt a *spontán hatást* tükrözik, amelyet a Verne-regények olvasása a 10—14 éves, felsőtagozatos tanulóknál kiváltott.

E spontán jelleggel magyarázható a gyermeki megnyilatkozásuk számos vonása: így a megfogalmazás kezdetlegessége számos esetben, — a konkrétizáció számos gyermeces, naív vonása — a kritikátlanlanság és az olvasás felszínes-élményszerűsége, amelyet igen nagy mértékben, egyoldalúan csak a harcos, izgalmas részletek kötöttek le. Ezekből adódóan tipikus jelenséggé érzékelhető, hogy a regények izgalmas meseszövése, harcias jelenetei gyakran elvonták a gyermekek figyelmét az értékes nevelő mozzanatoktól, az elgondolkodtató, értékes és időszzerű ismeretterjesztő részekről. Felvetődik mármint a kérdés: mennyiben tükröződnek az életkorra jellemző, általános fejlődési sajátosságok az olvasók megnyilatkozásaiban, — és mennyiben írhatók a jellemzett fogyatékok az olvasás spontánításának rovására?

A gyermekek irodalomolvasási szintjének problémáival a gyermeklélektani irodalomban sokan foglalkoztak [56]. A szovjet kutatók közül pl. JASKOVA az analízis és szintézis különböző színvonalának tipikus megnyilvánulásait látta egyes életkorokra jellemzőnek. Ezzel a kissé sematizáló felfogással szemben NYIKIFOROVA [57] szerint az V—IX. osztályban (tehát 11—15 éves korban) előtérben van az analízis, a szintézis elmarad az analízistől. Ezt azonban nem annyira szükségszerű életkori vonásnak, sajátosságnak, mint inkább az irodalomoktatás hibáinak, egyoldalúságának tudja be a szerző.

A magunk tapasztalatai alapján azt állítjuk, hogy az V—VI. osztályosok megnyilatkozásaiban megvannak a nyomai mind az analízisnek, mind a szintézisnek, bár mindkettő (a fentiekben jellemzett) naív fokon áll; viszonylag nagyobb súlya van ebben az életkorban a naív, felületes analízisnek, mint a szintézisnek, — bár az sem hiányzik teljesen. A VII—VIII. osztályban a válaszok egy része már differenciáltabb, kritikusabb, alaposabb. Nem annyira azt látjuk lényegesnek, hogy analitikus-e, vagy szintetikus jellegű a gyermeki megnyilatkozás, mint inkább azt, hogy akár az analízis, akár a szintézis mennyire megokolt, mennyire differenciált, mennyire lényegretörő és mennyiben tudja a gyermek az analízist, a konkrétumokat összekapcsolni a szintézissel. Eszerint tehát a gyermeki megnyilatkozások lényeges, tipikus vonásait az *analízis és szintézis színvonalában és összekapcsoltságában* (illetve összefüggéstelenségében) kell keresnünk.

Ez utóbbi megállapításaink, hangsúlyozzuk, a spontán gyermeki olvasásra és spontán megnyilatkozásokra vonatkoznak. A Verne-anekdoták, beszélgetések tanulságai viszont arról győznek meg, hogy az analízis és szintézis foka, színvonala, összekapcsoltsága igen rugalmas jellegű, nevelői irányítással aránylag könnyen fejleszthető.

*

Ahhoz, hogy a fentiekben röviden összefoglalt gyermeklélektani tanulságokból pedagógiai következtetésekhöz jussunk el, szükséges nevelési szempontból számításba venni a legfontosabb Verne-regények pedagógiailag jelentős motívumait. Ennek nyomán térhetünk rá azután konkrét szervezési és módszerbeli konklúziók levonására.

Melyek mármost a Verne-regények tipikus, pedagógiailag értékesíthető motívumai? A legfontosabbakat a következőkben jelölhetjük meg:

- a) Utazások különböző célokkal [58] az érdeklődést fenntartó és fokozó izgalmas, kalandos motívumokkal. — Ezeknek nevelőértéke elsősorban a földrajzi, néprajzi (néhánykor történelmi) és biológiai ismeretterjesztő, művelő jellegben, a gyermekek műveltségének szórakoztató módon való emelésében, a látókör szélesítésében van [59].
- b) A legkülönbözőbb, — többnyire technikai — találmányok, felfedezések, tudományos kísérletek [60].
- c) Az emberi munka, szorgalom, kitartás, bátorság, tudás és önfeláldozás dicsőítése, sokszor lelkesítő ábrázolása. Ezek a motívumok különösen előtérben vannak az un. robinzonádokban. — Nevelőértékük nyilvánvalóan a hasznos, s az emberi munka megbecsülésében, értékes akarati és jellembeli vonásokra irányuló rokonszenvekeltésben van.
- d) Izgalmas harcok gonosztevők, kalózok, árulók, cselszövők, pénzéhes kalandorok, stb. ellen. — E motívumok meggyűlöltetik az olvasókkal a hibákat, ellenszenvet keltenek a negatív jellemvonásokkal szemben.
- e) A társadalmi motívumok részben a nemzeti szabadságharcok iránt keltenek rokonszenvet, meggyűlöltetik a szolgaságot (pl. a rabszolgaság elítélése), másrészt a polgári igazságszolgáltatás hibáira is felhívják a figyelmet [61].

*

Hogyan konkretizálhatók ezek a legnépszerűbb Verne-regényekben? Tekintsük át idevonatkozóan vázlatosan a legnépszerűbb 5 Verne-regény pedagógiailag felhasználható konkrétumait!

A 15 éves kapitány [62].

- a) Ismeretterjesztő mozzanatok pl.: Benedek bácsi az állatok „okosságáról” (6. fejezet, I. rész), — az iránytű és a vas (I. r. 10. fej.) — mit lehet leolvasni a barométerről (I. r. 11. fej.) — a rovarokról (I. r. 14. fej.) — Amerikában nincsenek zsiráfok, sem csecse-légy (I. r. 17. fej.) — Angoláról (II. r. 4. fej.) — a hangyák birodalmában (II. r. 5. fej.) stb.
- b) Nevelésileg elmélyíthető mozzanatok: Dick Sand, mint talált gyermek (I. r. 2. fej.) Dick Sand szorgalma, kiváló akarata, jellembeli tulajdonságai az egész cselekmény folyamán. — Izgalmas cetvadászat, bátorság (I. r. 6—8. fej.) — A rabszolgakereskedelem embertelensége II. r. 1., 10. fej.) A hajó utasainak szívóssága, bátorsága, — a néger Herkules ereje, ügyessége, bátorsága, stb.

Grant kapitány gyermekei:

- a) Ismeretterjesztő mozzanatok, pl.: A Magelhaen-szoros és felfedezése (9. fej.) — Dél-Amerikai utazás, Rio Colorado, a pampák (10—17. fej.) — Tristan de Cunha szigete (28. fej.) Amszterdam szigete, hőforrásai (29. fej.) — Ausztrália felfedezésének története (30. fej.) — 39. fejezet: a gyarmati földrajzoktatás irónikus leleplezése.
- b) Nevelőileg elmélyíthető, kalandos mozzanatok: Thalcave, a nagyszerű indián életmentő lövése (14—15. fej.) — Hogyan segítenek magukon a hősök az árvízben? (22—24. fej.) — Ausztráliai küzdelmes utazás, Ayrton és bandájának gaztette, ill. cselszövő kísérlete (41—47. fej.) — Ayrton kitétele a szigetre büntetésből: a munka által talán új emberré formálódik. (69. fej.)

A rejtelmes sziget:

- a) Ismeretterjesztő mozzanatok, pl. tájékozódás a szigeten (I. r. 7. fej.) a sziget fekvésének meghatározása (I. r. 9. fej.) — különböző mesterségek elbeszélése, leírása, ismertetése, mint téglavetés, fazekasság (I. r. 10. fej.) bányászkodás (I. r. 12. fej.) nitro-glycerin, robbanóanyag nyerése (I. r. 13. fej.) — őszi vetés (I. r. 14. fej.) — fényképezés, hajóépítés (II. r. 12. fej.)
- b) Nevelésileg elmélyíthető események, kalandok: az előbb felsorolt munkákkal, mesterségekkel kapcsolatban: a munka szüksége, haszna, szeretete, — Ayrton, az egykor lúnózó megtérése, az emberi jellem alakíthatósága (II. r. 9—11. fej.) — harc a kalózok ellen (III. r. 1—3. fej.) — Némó kapitány önzetlen segítsége, humanizmusa, vonzó alakja.

Sándor Mátyás:

- a) Ismeretterjesztő részletek pl. Trieszt, Isztria leírása (I. rész) — a catarói öböl (II. 6. fej.) — Malta, Catania (III. r. 5. fej.) — észak-afrikai kikötők. — A hangterjedés törvényszerűsége (I. r. V. fej.) — elektromos meghajtású gyors hajók, az elektrikék.
- b) Kalandos, nevelőileg elmélyíthető mozzanatok: a magyar szabadságharcosok rokonszenves alakja, gyűlölet az osztrák elnyomók ellen, — a rejtelmes távirat megfejtése, gondolkodásfejlesztő jelleg (I. r. 1—5.) — Sándor Mátyás bátor szökése (I. r. 6—7. fej.) — Póint Pescade és Cap Matifou vonzó alakja (II. r. 1. és köv. események során) — Az árulók elfogása, megérdemelt sorsuk (III. 7., IV. 2., 4., fej. — V. 4. fej.) — Igazságos harc a kalóztámadás ellen Antekirtta szigetén.

Két évi vakáció:

- a) Ismeretterjesztő mozzanatok: Sziget-e, vagy szárazföld? (5. fej.) — térkép, helymeghatározás (9. fej.)
- b) Események, kalandok nevelőileg lehetséges kiaknázása: a sziget egyes pontjainak elnevezése (12. fej.) — demokratikus „főnökválasztás” (12. fej.) — a gyermekek „munkaprogramja” (13. fej.) — Vadászat, élelemszerzés, kalandok (21—28. fej.) Harc a kalózokkal. (21—28. fej.)

*

Végül az eddigiek alapján megkíséreljük összefoglalni, hogy milyen szervezési, módszerbeli, pedagógiai feltételét láthatjuk a tanulók Verne-olvasmányai hatásosabb nevelési hasznosításának:

1. A tanulók olvasmányfeldolgozási, tudatos olvasási szintjének emelése céljából kívánatos, ha a Verne-olvasmányok teljesen spontán otthoni olvasása mellett bizonyos szervezettebb, kollektív feldolgozásra, megbeszélésre is kerülnének. Előnyösnek ígérkezne például, ha — bármily szerény mértékben — de helyt kaphatnának egyes Verne-szemelvények az V—VI. osztályos olvasmányanyagban. Vagy: helyet kapna egy-egy Verne-regény a kötelező, vagy méginkább az ajánlott olvasmányok között, akkor, ha közös megbeszélésre kerülne sor az irodalomórán. Természetesen arra is gondolni lehet, hogy az írásbeli dolgozatok, fogalmazványok sorába a Verne-olvasmányok valamely motívuma bekerülne. Ilyenkor a dolgozat megbeszélési órája nyújthatna természetesen megfelelő szervezési keretet a nevelői irányítással történő sokoldalú megvitátásra.
2. A Verne-könyveknek az irodalomoktatásba való valamilyen beillesztésével együtt gondolni kell arra is, hogy így az irodalomoktatás kitűnő, sokoldalú koncentrációs területet nyerhetne olyan irányban, amelyben ez a koncentráció eddig kevésbé volt meg. Nevezetesen: a Verne-olvasmányok kitűnő kapcsolatot teremtenek az irodalom és a természettudományok, az irodalom és a technika, irodalomoktatás és iskola életszerűségét, gyakorlatiasságát szolgálhatja fokozott mértékben. Tehát: a Verne-regények felhasználása nem csupán az irodalomoktatás „belügye”, hanem sokoldalú koncentrációs lehetőséget teremt meg.
3. A szakköri munkában, szakköri tematikában is megfelelő helyet kaphatnának a Verne-olvasmányok. Elsősorban nyilvánvalóan az irodalmi szakkör témájába vehető fel, de esetenként más szakkörön (pl. földrajz, történelem, biológia) is szóba kerülhet. Bizonyos összehasonlítás keretébe is beállítható — például egybevethetjük Jókai néhány művével, vagy mai szovjet technikai, fantasztikus regényekkel. — Arra, hogy az említetteken kívül még más szakkörön (pl. rajzszakkörön Verne illusztrációk készítése, megbeszélése) is szerepelhet, éppen jelen cikkben is hoztunk fel konkrét példát.
Pedagógusaink ügyeljenek arra, hogy mai ifjúságunk kellő kritikával fogadja Verne sok esetben elavult fantasztikus technikai elképzeléseit, hibás társadalomszemléletét. Fel kell hívni a figyelmet és a fiatalok olvasókedvét a mai, korszerű szovjet és magyar technikai-fantasztikus regényeire is. Hiba lenne, ha ifjúságunk egyoldalúan, túl sok Verne olvasmánnyal telítődne, mert ez hibás, naív technikai elképzelésekhez, hamis társadalomszemlélethez, káros múltbaforduláshoz is vezethet.
4. Kitűnően felhasználható, eseményes, lebilincselő konkrét anyagot szolgálhatnak Verne-regények, ill. regény-részletek számos *osztályfőnöki óra* anyagához is. Például milyen sokágú, értékes anyagot tapasztalhatunk a fizikai munka hasznosságára, egyes pozitív akarati tulajdonságokra, vonatkozó beszélgetésekhez (akaraterő, bátorság,

céltudat, stb.) a népszerű Verne-i robinzonádok-ban! Amikor a technika fejlődéséről, technika és társadalom viszonyáról szólunk, szintén szóba kerülhetnek Verne művei (pl. az „Utazás a Holdba”) — Ha a tanulás, tudás szépségéről, hasznáról esik szó, — ehhez is számos Verne-regény szolgáltathat meggyőző, gazdag anyagot.

Az említett — és még bőven kiegészíthető — nevelési felhasználási lehetőségek ellenére, pedagógusaink viszonylag kevéssé aknázzák ki a tanulók Verne-olvasmányaiban rejlő kincseket. Pedig Verne-korlátai, tévedései ellenére — alapvetően az emberi haladás, a technikai fejlődés híve, a békés alkotó munka propagálója. Ezért vallhatjuk értékes műveit a magunkénak. Ezért használhatjuk fel bátran, az ediginél fokozottabban oktató-nevelő munkánkban.

J E G Y Z E T E K, I R O D A L O M:

- [1] „Europe” c. francia folyóirat 1955. április—májusi számában Susanne Tenand cikkéből való idézet.
- [2] Az ált. iskolai magyar nyelv-, és irodalmi reform-tantervi vitán Egerben 1961. márciusában több felszólalásban kifejezésre jutottak a szövegben összefoglalóan jellemzett tantervi elvek.
- [3] Legátfogóbb — de teljesen irodalmi jellegű, régebbi monográfia Vernéről, nálunk HANKISS János: „A tudomány a szépirodalomban” című műve. (Budapest, Franklin-Társulat kiad. 1930.) — Továbbá: B. KISZELY Magda: „Verne Gyula magyar nemzetképe, 1935. (Debrecen város és tiszántúli ref. ny.) — Az utóbbi években megjelent pedagógiai, neveléslélektani művek egyike-másika röviden tesz említést Verne regényeiről. Így pl. a következő kiadványok: „Iskolai ifjúsági olvasómozgalom” (Szerk. Seress József, Bp. 1952. Tankönyvkiadó), — Tóth Béla: „A gyermek és az irodalom” (Bp. 1955. Tankönyvkiadó), — „Olvasó gyermekeink” (Tankönyvkiadó, 1957. Szerk. Harsányi István) Többhelyütt érinti a Verne-olvasást dr. Tóth Béla: „Irodalmi érdeklődés a gyermekkorban.” (Tankönyvkiadó 1961.) című műve. (Főleg 33—35., 43—45., és 126—129. l., továbbá 59., 67., 73., 121. lapokon.)
- [4] Verne életrajzát, élményeinek regényeiben való tükröződését és forrásait részletesebben tárgyalja: Alotte de la FUYE: „Jules Verne, sa vie, son oeuvre.” (Paris, Hachette, 1953.) — Nálunk pedig Hankiss János id. műve. — Verne fiatalkori műveiben a romantikus-fantasztikus írók, mint pl. Edgard Poe, E. T. A. Hoffmann, — később pedig olyan romantikusok, mint Dumas, hatása érezhető.
- [5] Ezek: a) 1828—48.: a tanulás korszaka, — 1848—63: a korai írói szakasz (a Szajna két partján), — 1863—66.: a nagy utazások (a Saint Michel hajó tulajdonosa), — 1886—1905. (késői szakasz: „a kikötőben” — — Alotte de la Fuye mottószerű jellemzése szerint.
- [6] Hankiss János perodizációja:
 - a) A nagy regények első ciklusa, 1862—75.;
 - b) a „melodráma szomszédságában” 1876—84.;
 - c) Sándor Mátyás és kora (1884—85);
 - d) az érzelem és család előtérbenyomulásának kora (1887—93);
 - e) az utolsó felvonások.
- [7] Andrejev a szovjet kiadás bevezetőjében említett korszakbeosztása:
 - a) 1863—70: Verne első nagysikerű regényeinek korszaka;
 - b) 1870—76: a társadalmi szempontok előtérbenyomulása, a nagy szabadságharcos művek megjelenése;
 - c) 1886—1904: Verne utolsó alkotói korszaka.
- [8] Ma már alig ismert, még irodalomtörténetileg is kevéssé jelentékeny vígjátékok és elbeszélések jelentek meg a kezdeti korszakban Vernétől. Ilyenek pl.:

- „Egy dráma Mexikóban. A mexikói flotta első hajói.” (1851.) — „Utazás a lég-hajón” (1851.) — *Zaccharius mester*” — *Martin Paz*” (1852.) romantikus perui történet, — „Egy telelés a jégen”, — stb. Ezek a regények inkább csak mint későbbi nagy művek anticipálásai, bizonyos motívumokkal való kísérletezésként jönnek számításba.
- [9] Verne később is szívesen mutatja be a közvéleményt a burzsoá sajtó, a tözsde és más hasonló helyzetekben. Így pl. *Utazás a Holdba*, vagy „*Utazás a Föld körül 80 nap alatt*” és egyéb regényekben is vannak hasonló jelenetek.
- [10] Az éhezésnek hasonló drámai feszültségű leírásával más regényekben is találkozhatunk Verne-nél, pl. a hajótöröttek szenvedése az éhségtől a „*Chancelor*” c. regényben.
- [11] Verne képzelete a régmúlt földtörténeti korok növényi és állati maradványait szerepelteti a regényekben. Ez egyrészt fantasztikus és nyilvánvaló lehetetlen — aminthogy maga a Föld középpontjabeli utazás és a Föld belsejének tájleírásai is azok — másrészt azonban alkalmat ad arra, hogy bizonyos ősnövénytani, ősellattani ismereteket közöljön, illetve ilyen irányban keltsen érdeklődést.
- [12] E regényben szerepel először az egyoldalú, önző, ellenszenves tudós-típus, melyet későbbi regényeiben — pl. *Robur* alakjában — szinte a végletekig kiélezett a szerző.
- [13] Ti, annyiban, hogy a cselekmény kezdetekor a főhős, Hatteras kapitány ismeretlenségben marad és táviratilag utasítja hajóját.
- [14] A tudományos ismeretterjesztés eszköze a regényben Clawbonny, a derék hajóorvos. Mint Hankiss megállapítja, a doktor afféle „raisonneur” a regényben: kedélyes és oktat, magyaráz, „az ő vállára nehezedik kissé túlságba vitt ismeretterjesztés feladata.” (Hankiss, i. m. 21. 1.)
- [15] P. ABRAHAM a regény francia elemzésében („*Europe*”, 1955. április—május, 3—10 l. — „*Jules Verne?*” c. cikkében) megállapítja, hogy az olvasó gyermekek az amerikai klub-életnek ezt az irónikus rajzát nem veszik észre. — Saját tapasztalataink hasonlóak. Ez természetes is, hiszen a finomabb társadalmi irónia sokkal több társadalmi tapasztalatot finom kritikai érzéket kíván meg, ami a Verne-regényeket olvasó gyermekeknél általában hiányzik, — életkoruknál fogva.
- [16] Ezt már a regény folytatásában, az „*Utazás a Hold körül*”-ben írta meg. — A lövedéket egy meteor vonzása téríti el jól kiszámított röppályájától és — a regénybeli úrtasok szerencsésen végződött ötlete alapján — a fékező rakéták kibocsátása segítségével sikerül szerencsésen visszaérkezniök a Földre, a tengerbe zuhanni. A tengerből szerencsésen kimentik őket. Megmenekülésük után — igazi amerikai polgár módjára — bolygóközi közlekedési vállalatot alapítanak.
- [17] Susanne Tenand cikke az „*Europe*” 1955. április—májusi számában. 114—120 l.
- [18] Erre konkrét, irónikus példát szolgáltat az író, amikor Ausztráliában a regénybeli földrajztudós egy bennszülött kisfiút, Toliné-t, faggat földrajzi ismeretei felől. A kisfiú szerint Európa Angliához tartozik; Európában nincsenek független országok, csak tartományok. Végül is a francia nemzeti öntudatában sértett tudós megkérdezi Toliné-t: „Hát a Hold, fiam, nem az angoloké?” — „Az lesz!” — felelte a bennszülött kisfiú komolyan. — Ilyen éles, elítélő gúnnal leplezte le Verne a gyarmatokon folyó sovíniszta, elvakult földrajzoktatást.
- [19] A könyv kevésbé sikerült, mert a feltatózthatatlanul süllyedő, pusztulásra ítélt hajó utasainak sorsát nyomasztó, túlcsigázott jelenetekben mutatja be az író. Egyes, túlfeszített romantikus jelenetek (pl. a halálosan éhes emberek sorsot húznak arra, hogy melyiküket fogyasszák el) nem fokozzák már az olvasó érdeklődését, izgalmát, inkább kellemtelenül, fárasztólag hatnak. A szerencsés befejezés sem segít, nem oldja fel lényegében az olvasó mindvégig komor hangulatát. — Hankiss találó kifejezése szerint „a rontás elve van beolttva a regénybe.”
- [20] Sándor Mátyás és társai egyik árulójának, Carpenának elfogásakor a hipnotikus szuggesztio alkalmazásával sikerül a főhősnek kézre kerítenie Carpenát.

- (IV. rész, II. fejezet. Ifjúsági Könyvkiadó 1957. kiad. 343—347. l.) Verne egyébként a főhős Sándor Mátyás — Antekirtt doktornak a hipnózisról szóló magyarázataihoz kritikailag hozzáfűzte, hogy „tudományosan ... egyáltalán nem bizonyítható, hogy olyan távolbahatások, amilyenekről az orvos beszélt, csakugyan előidézhetők.” — A szuggesztív-hipnotikus motívumok egyébként Verne korai műveiben és később is szerepelnek. A lelki jelenségek közül első sorban a rendkívüli, a feltűnő (mint pl. exaltáltság, hipnózis, — némelykor bizonyos fatális tévedések) kötötték le az író figyelmét. Viszont a mindennapi, normális lelki folyamatok iránt Verne sokkal kevésbé volt érzékeny. Nem törekedett a lelki jelenségek finomabb, mélyreható megfigyelésére és írói ábrázolására.
- [21] I. m. III. rész, 2. fejezet (244. l.) Antekirtta szigetének lakói „sem rabszolgái, sem a szó közönséges értelmében vett alkalmazottai nem voltak a sziget tulajdonosának (!) hanem ragaszkodó munkatársai. Lassacskán rendszeres önkormányzatot alakítottak ki...”
- [22] Érdekes meglátása itt Vernének, hogy a technika magában véve nem feltétlenül hat kedvezően a társadalom életére. Lehet vissza is élni a technikával, lehet káros, rossz célokra felhasználni. Ebből a lényegében értékes, reális felismerésből azonban nem lát kiutat, mert inkább a tömeg tudatlanságát okolja a lehetséges visszaélésekért. Az író pesszimizmusa itt általánossá lesz: sem a tudatlan, éretlen tömeg nem rokonszenves az írónak, sem a gőgös, magános és önző feltaláló. — Ennek az írói szemléletmódnak hibái, korlátai a szerző polgári racionalizmusából, arisztokratizmusából fakadnak. Nem látja meg, hogy a technikával való visszaélésekért a társadalmi rendszer a felelős első sorban.
- [23] Az egyébként érdektelen meseszövegben csupán egy *pedagógiai mozzanat* érdemel figyelmet: a főhős, Delpierre Natalis, egyszerű francia parasztfiú, 31 éves korában tanul meg írni-olvasni. A szerző kifejti, hogy a tanuláshoz fogékony gyermeki agyvelő szükséges (IV. fejezet), de az értelmes parasztfiú erős akarral le tudta győzni a nehézségeket. A magánhangzókat egy leckeiben megtanulta, a tanulása gyorsan haladt.
- [24] Pl. közös megegyezéssel a szülőföldre, az otthonra emlékeztető neveket adta a sziget egyes pontjainak, mint „Zéland-folyó, — „Családi-tó”, — „Auckland-dom”, — „Francia, — Brit, — Amerikai fok” stb. Más elnevezések a táj jellegére, ill. a tájjal kapcsolatos eseményekre utaltak.
- [25] I. m. III. fejezetében. Itt az író sematizálva, bizonyos fölényeskedéssel, meg nem értéssel szól a kicsinyekről. Tükröződik ebben a laikus felnőtt felületes-sége is, aki a kisebb gyermekekben még alig tud egyéni sajátosságokat észrevenni, pedig természetesen egyéni sajátásaik a 8—10 éves gyermekeknek is vannak.
- [26] A burzsoá „nemzetkarakterológia” felületes általánosításokra, gyakran idealista, szellemtörténeti sematizációra épít. Könnyen és gyakran válik a felszínes nemzetkarakterológia a nemzeti elfogultság kifejezőjévé. Verne regényében általában a francia gyermekek, de különösen Briand, — rokonszenvesebb, mint az angolok, főleg a gőgös és makacs Doniphan; ez az írói ábrázolásmód polgári nacionalizmusra vall.
- [27] A számításbeli hibát az okozza, hogy Mastont számolás közben telefonon hívja imádója, egy öregedő gazdag özvegy. Beszélgetés után követi el Maston a végzetes számítási hibát. — Egyébként a tévedések, hibák sokszor gyakorolnak jelentős kihatást a Verne-regények meséjében. (Pl. a Grant kapitány gyermekeiben többször is.) Így kerülnek olyan pszichológiai momentumok a Verne-regénybe, amelyek sokszor lényeges hatással vannak a cselekményre. — A tévedések forrása többnyire a figyelem pillanatnyi szétszórtsága, szórakozottság.
- [28] A szerelem és féltékenységek Verne-nél patetikus, erősen külsőséges vonásokkal bír, erősen mesterkeltté teszi a művet. Ez a motiváció megfosztja a regényt eseményes, izgalmas jellegétől. Az író nem tudja a szerelmi érzéseket művészi hitelességgel, belső átéléssel formálni, kétségtelen, hogy ezt a gyermek-olvasók nem igénylik, sőt mintha megéreznék az ilyen Verne-regények felemáságát, lényegében *disszonáns jellegét*. — Ez a magyarázata annak, hogy

szenimentális regények, mint pl. „Az úszó város”, vagy „A zöld fény” — sohasem lettek népszerű Verne-olvasmányok.

- [29] I. m. III. fejezet (Franklin kiadás, 35. lap): „A civilizáció olyan, mint a levegő, vagy a víz. Ahol utat, nyílást, vagy hasadékot talál, mindenhová behatol és megváltoztatja az uralkodó szokásokat. A Kárpátok e déli részén azonban még semmiféle nyílás sem támadt. (!) ... De azt is lehetne ellenvetni, hiszen van Macsesden bírósági iskola, meg iskolamester is. Igaz. Csak hogy Hermód mester csupán arra taníthatja a gyermekeket, amit ő maga tud, vagyis olvasni, írni, számolni, már úgy, ahogy. Ezen túl saját ismeretei sem terjednek. Tudomány, történelem, irodalom tekintetében csakis a népdalokat és a szomszéd vidék legendáit ismeri. Hanem e részben emlékezőtehetsége ritka. Kisérteties dolgokban nagyon otthonos és néhány falubeli iskolásgyermek nagy hasznát veszi a leckének.” — Bizony, nem kevésbé leleplező rajza ez a magyar uralkodóosztályok múlt századbéli „kulturpolitikájának”.
- [30] Hankiss úgy jellemzi a regényt, hogy „A 15 éves kapitány” és a „Kétévi vakáció” hagyományába kapcsolódott, de erős dickensi leckét vett.” — Egészében a könyv kevésbé kalandos, izgalmas; szenimentális gyermekregény. eléggé figyelemreméltó társadalombírálat. Sok tekintetben elűt a Verne-i regény hagyományaitól.
- [31] I. m. III. fejezetében a „rongyosok iskolája” kívülről-belülről megdöbbenő képet mutat. A berendezés úgyszólván semmi, a gyermekeket szinte éhezettetik. Silány, romlott ételt adnak. A rideg, kegyetlen bürokrata nevelőknek csak a könyvelés fontos, nem a növendékek egészsége, fejlődése... A tanulás? Az bizony teljesen mellékes. 2–3 év után is alig akadt gyermek, aki akárcsak egy hírdetést el tudott volna olvasni...
- [32] Brumley orvos azzal tud gyógyító hatást elérni, hogy Branicannéval eljátszatja a megőrülést közvetlen megelőző jelenetet. Ez az ideges sokk, erős érzelmi megrendülés sikeres gyógyítóhatást eredményez.
- [33] Az 1954. évi jubileumi szovjet kiadás előszavában.
- [34] A regény a „Jangada” című régebbi művének igazságszolgáltatási problémáját formálja át, eltérő környezetben és meseszöveggel. A hangsúly mindkét könyvben az ártatlanok elítélésének bizonyításában van. — A recehátya megvizsgálásával való bizonyítás egyébként teljesen irreális, merő fantasztikum, melyre talán Claretie egy regénye szolgálhatott alapul. (Vö. Hankiss, i. m. 82–83. l.)
- [35] A regény bűnügyi problémájának itt sajátos politikai kiágazása is van: a Kip testvérek, igazságtalanul elítélésük után, a fegyházban is ír nemzeti szabadságharcosokkal, az un. „féniek”-kel kerülnek érintkezésbe. Verne meleg rokonszenvvel ábrázolja a szabadsághősöket. Az írek megszöktetik a Kip testvéreket, de ezek kiszabadulásuk után önként jelentkeznek. (Vö. hasonló motívum a „Jangadá”-ban Garral-lal kapcsolatban!) Perújrafelvételt kérnek, hogy ártatlanságukat tisztázhassák.
- [36] Ismét egy biznyság arra, hogy Verne határozott érdeklődést mutatott a nagyközönséget érdeklő, érdekes esetleg bizonyos fokig „titokzatos” jellegű pszichológiai problémák iránt, mint amilyen a grafológia is volt.
- [37] B. Kiszely Magda a (3.) sz. a. említett tanulmányában megállapítja, hogy ez a regény adja a legváltozatosabb anyagot Magyarországra vonatkozóan Verne művei közül. — Vázsonyi Endre is kiemelte, hogy még a nagybirtok igazságtalan megoszlására is szót kerít a szerző.
- [38] Amint arra Vázsonyi Endre is rámutatott.
- [39] Ezek: Recsk, Hatvan II., Kerekharaszt, Selyp, Mátravidéki Erőmű ált. iskolája, Lőrinczi II., Csány, Nagykökényes, Zagyvaszántó, Boldog, Hort, Ecséd, Petőfibánya, Mikófalva, Eger város 11 iskolája. — A pontos, lelkes adatszolgáltatás megszervezéséért ezúton is köszönetet mondok Dargay Lajosnak (egri városi műv. oszt. vez.) és Sütő Jánosnak (Hatvan járási műv. o. vez.), valamint az említett iskolák igazgatóinak és nevelőinek.
- [40] E kérdéscsoporttal kapcsolatban „rendszeres” olvasás fogalma és számbavétele jelenthet eltérő értelmezéseket. Ilyen értelmezési, számbavételezési elté-

- rések miatt az osztályok összlétszámának és a rendszeres olvasóknak aránya kevésbé megbízható. Ez azonban témánknál nem elsőrendű kérdés.
- [41] A felmérések 2. kérdéscsoportjánál több kérdéssel kapcsolatban volt tapasztalható, hogy főleg az V.—VI. osztályosok előtt bizonyos fogalmak homályosak (pl. figyelem megragadása; — „tetszés” — melynek legalábbis háromféle értelmezése mutatkozott meg: esztétikai, erkölcsi és figyelmet, érdeklődést kiváltó tetszés; „időszerűség”; „tananyaggal való kapcsolat”). (A felmérések válaszaiból igyekeztünk kiválogatni a megjelölt értelmezésbeli homályosságokat, félreértéseket. E problémák konkrétebb tisztázására jó lehetőség volt a szóbeli megbeszéléseken, Verne-ankétokon és egyéni beszélgetések folyamán. — A tapasztalatok folyamán mindenesetre igyekeztünk a kérdéseket úgy variálni és konkrétizálni, hogy — legalábbis a megkérdezettek zöme számára — világosan érthetők legyenek.)
- [42] Ennek határozottan megnyilvánuló jelenségnek okai többfélék, nevezetesen:
- a) Az iskolarendszer fejlesztése, a falusi iskolai könyvtárak fejlesztése élesztőleg hatott a Verne-olvasásra is;
 - b) A falu szocialista átalakulása, a tsz-ek szervezése 1957. óta nagy lendülettel haladt előre, ez kulturális téren is jótékonyan hatott;
 - c) A könyvkiadás is több Verne-művet jelentetett meg, ez a falusi olvasókra is kihatással volt;
 - d) Az úrkutatás, a szovjet űrrepülés világgraszoló eredményei ösztönzőleg hatottak a falusi Verne-olvasásra is;
 - e) Egyes Verne-filmek ösztönző hatással voltak falun is a Verne-regények olvasására.
- [43] Bár adataink hevesmegyeiek, bizonyos szűrőpróbák alapján arra lehet következtetni, hogy nagyon lényeges eltérések nincsenek más vidékeken sem. Továbbá: adatfelvételünk reprezentatív jellegű volt, különböző településformákat (falu, kisváros, bánya-, ipartelep) vett tekintetbe, ebből adódik az általánosítás bizonyosfokú jogosultsága.
- [44] Az 1957—61. évek fejlődésében vizsgálva a fiú-, és lány Verne olvasók arányát, az tapasztalható, hogy általában a lányok Verne-olvasási kedve növekedésben van a régebbi átlagos 20—30 százalékhöz képest. Olyan jelenség ez, amely minden bizonnyal összefügg a köedukációval, a fokozódó iparosodással, az ifjúság fokozódó technikai érdeklődésével.
- [45] E „másodszorban kedvelt” Verne-művek: Némó kapitány, — Utazás a Holdba, — Lángban álló szigettenger, — Hatteras kapitány, — Utazás a Föld körül 80 nap alatt, — Észak a Dél ellen, — A dunai hajós, — Névtelen család, — Dél csillaga.
- [46] A „harmadszorban” említésre érdemes regények: Öt hét léghajón, — A világ ura, — A Francia zászló, — Világfelfordulás, — Város a levegőben, — A büszke Orinoco, — A két Kip testvér, — Chanceller, — Utazás a Föld középpontja felé.
- [47] Kolta Ferenc: Ifjúsági irodalom. Ped. Főisk. jegyzet, Bp. 1954. Felsőokt. Jegyzetellátó V. — 42—45 l.
- [48] Pl. nem csoportosítja a Verne műveket kedveltsége, népszerűség és a gyermekekre gyakorolt hatás szempontjából. Pedagógiaiilag igen jelentős művek, mint a „Grant kapitány gyermekei” és „A 15 éves kapitány” egészen röviden szerepelnek, szinte elsikkadnak a jegyzetben, viszont kevésbé jelentős műveket viszonylag hosszasan ismertet.
- [49] Pl. Charlotte BÜHLER a következőképpen jellemzi a mese-korszak után következő un. Robinson-kort: „Ekkor is szereti ugyan — (a gyermek) még a távoli, színpompás országokba tett utazások leírásait, melyek telve vannak mulatságos esetekkel; de érzéke megkívánja, hogy realiztikusak legyenek, minden hely és személy pontosan meg legyen nevezve és gondosan legyen leírva, ne pedig valamely távoli meseország kódében ússzon.” (Ch. Bühler: „Az ifjúkor lelki élete.” Fordította: Várkonyi Hildebrand. Bp. 1925. Franklin-Társ. kiad. 215. l.)
- [50] Makarenko: „A gyermekirodalom stílusa” (1938.) Közli: Makarenko művei VII. kötet (Bp. 1955. Akad. és Tankönyvkiadó, 177. old.)

- [51] Makarenko fentidézett cikkében írta: „A pszichológiai elemzés feltétlenül komplikálja a szüzsét, és megakasztja a cselekmény fejlődését. Ezért kell megkövetelnünk, hogy az ifjúsági könyvekben világos, határozott, egyenes emberek legyenek a szereplők. Valamely alak keletkezését, fokozatos kialakulását leírni ifjúsági könyvekben meglehetősen reménytelen dolog. Verne Ayrtonja nagyon rejtett formákban teszi meg útját a kalózkodástól és rablástól az alapjában véve derék ember életéig, és a gyerekek szívesen elhiszik, hogy ez a hős lélekben talán hosszasan is átélt valamit.” (MM. VII. kötet, 177. old.)
- [52] Ezt a pszichológiában közismert tételt az ifjúsági olvasmányokkal olvasási élményekkel kapcsolatban meggyőzően emelte ki nemrégiben DEZSÉRY László „Olvasni jó” című kötetében: „Nem is olyan könnyű dolog beszámolni az olvasás gyönyörűségeiről. Talán sohasem lehet mindazt elmondani, ami a jó könyv olvasása közben forr, buzog, lelkesít, dolgozik bennünk. Ebben a gyönyörűségben óriási adag van abból, ami mással megoszthatatlan. Csak én érzem, csak rám hat, aki olvasom. És az is, ami másokra hat, bennem kicsit másképp hat.” (Dezséry: Olvasni jó. Bp. 1958. Kossuth kiad. 9. old.)
- [53] Vö: B. Saár Zsuzsa: „Az ált. iskolai rajzórán történő megfigyeltetés a tanulók dialektikus materialista világnézetének kialakítása szolgálatában.” („Rajzoktatás, vizuális nevelés” c. folyóirat 1961. évf. 2. sz. 13–14. old.)
- [54] Ilyenek pl. aránytalanságok (hajótest-vitorla, alakoknál fej és törzs aránya), dekoratív törekvések, (konturok behúzásával dinamika kifejezése primitív fonkon) — többnyire lokálszíneket alkalmaznak, kiegészítő színekkel sokszor nem megfelelő helyre adják a hangsúlyt.
- [55] Vö. Harsányi István: Az olvasmányok hatása egy fiúgyermek természettudományi érdeklődésének kialakulására. (Olvasó gyermekeink című, (3.) sz. a. id. kötetben, 168. és 172. old.)
- [56] Vö. nálunk főleg Tóth Béla: A gyermek és az irodalom (Bp. 1955. Tankönyvkiadó, III. rész, 26–77. old.) A 10–14 éves (Verne-olvasási) kort „a fejlett olvasás bevezető szakaszá”-nak nevezi. — Továbbá újabban az „Olvasó gyermekeink” c. kötetben főleg Tóth Béla: „A gyermek és a könyv kapcsolatának alakulása” (i. m. 8–37. l.) és G. Donáth Blanka: „A lányregény és lányregénykorszak” c. tanulmányai (i. m. 190–258. l.) — Egy szűkebb szövegrészletet, írói gondolatsort megértést konkrét anyagon vizsgálta S. Molnár Edit: „Az írói gondolatsor folyamatosságának megértése egy novellában” (Pszichol. Tanulmányok II., Bpl. Akad. kiadó, 1959. 253–266. old.) és ugyan ő egy teljes Móríc Zsigmond novellában vizsgálta a különböző feltételek mellett I. gimnazista tanulóknál a szöveg megértés szintjeit. (S. Molnár Edit: „Adatok a szépirodalmi szöveg megértés feltételeinek vizsgálatához” c. tanulmánya a „Pszichológiai problémák az iskolában” c. kötetben. (Bp. 1961. Tankönyvkiadó, 90–125. l.)
- [57] Vö. Jaskova (O ponyimanyii szovjetszkoj gyetszkoj lityeraturü skoljnyikámi V–VII. klasszov. — Avtoreferat kand. dissz. Leningrad, 1953.) és Nyikiforova: (Vosprijatijje hudozsesztvennoj lityeraturü skoljnyikam, — Moszkva, Ucspedgiz, 1953.) — Ismertetésük, illetve bírálatuk olvasható. A. G. KOVALJOV: „Pszichologija lityeraturynovo tveorcsesztva” (Izd. Leningradszkovo Universzityeta, 1960. 122–123. old. c. művében.
- [58] Ilyen motívumok például: személyek keresése (Grant kapitány gyermekei, Branicané asszony), sportszerű fogadás (Utazás 80 nap alatt a Föld körül), tudományos expedíció (Hatteras kapitány, Öt hét léghajón, — 3 orosz és 3 angol kalandjai), kincskeresés (Antifer mester), igazságszolgáltatás, ill. igazságkeresés (Sándor Mátyás, A jaganda.) (Hivatalos futárszolgálat (Strogoff Mihály), a sajtótudósítás (Bonbarnac Claudius), egy különös örökhagyó végrendeleti akaratának teljesítése (Különös végrendelet.) stb.
- [59] Az utazás neveléstörténeti és általános pedagógiai problémáiról vö. Bereczki Sándor „A külföldi utazások pedagógiai jelentősége nagy pedagógusok munkáiban” c. tanulmányát. (Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve, 1957. 229–244. old.)
- [60] Ezek is több szempontba sorolhatók pl. kozmikus, űrhajózási kísérlet (Utazás a Holdba) egyes új járművek megalkotása (Némó kapitány, A hódító Robur,

A világ ura), óriási robbanóerejű anyagok feltalálása (Bégum 500 milliója, a Francia zászló), különös vegyszer biológiai hatása (Ox doktor ötlete, — Storz Vilmos titka — láthatatlanná tevő szer) stb.

Mindkettő igen kevésbé ismert az ifjúság körében.

- [61] Idevonatkozóan két regény jellemző, „A jangada” és a „Két Kip testvér”.
- [62] Vö. Tóth Béla: „A gyermek és az irodalom” c. művének 70 oldalán „A tizenöt éves kapitány”-hoz ajánlott pedagógiai emlékeztető feljegyzéseit. Mi szövegünkben különválasztottuk az ismeretterjesztő és nevelői mozzanatokat és bővítettük az ajánlható konkrétumokat. — Hasonló módszerrel vázlatosan feldolgoztuk a többi 4 népszerű Verne regényt is, igyekezve ezzel konkrétabb segítséget adni a gyakorlati pedagógiai munkához.

LES OEUVRES DE JULES VERNE AU MIROIR DES TENDENCES CONTEMPORAINS PÉDAGOGIQUES

DR. JÁNOS BERENCZ

L'article présent est composé de deux parties. Dans la première, on trouve l'analyse des romans de jeunesse de Jules Verne. Notre article distingue deux périodes principales dans l'oeuvre de notre écrivain: la première, c'est la période des grands romans apparus entre 1863 et 1888; la seconde période montre une décadence lente et quelquefois interrompue, pourtant décisive qui peut être comptée de 1888 à 1905. En analysant brièvement les romans les plus connus de Verne, nous lâchons surtout à caractériser leur valeur pédagogique — au point de vue de la pédagogie socialiste.

Dans la seconde partie de l'article, les conclusions pédagogiques sont fondées sur les documents contrôlés, des observations, explorations et enquêtes verbeaux. Ces recherches sont basées sur les réponses des élèves de 25 écoles normales du comitat Heves. Parmi les écoles questionnées il y a des écoles de ville, de petits villages, des établissements industrielles socialistes et des industries minières.

L'article tente à chercher réponse en premier lieu sur les questions suivantes:

a) Quelle est la place des romans de Jules Verne parmi les lectures des enfants de 10 à 14 ans? Dans quelle âge peut-on trouver une culmination de la lecture de Verne? — En résumant ici nos données tout en ébauche: la plupart des jeunes lecteurs (environ 65 %) aiment les romans de Verne, surtout à l'âge de 11 à 13 ans. Ce sont les garçons qui favorisent mieux la lecture des romans de Verne.

b) En ce qui concerne les romans les plus populaires, selon nos données on peut indiquer les 5 suivants: Le capitaine de 15 ans, L'île mystérieuse, Matthias Sandorf, Deux ans de vacances, Les enfants du capitaine Grant. C'est la composition intéressante, attrayante et variée qui exerce surtout grande influence sur les lecteurs. Les traits scientifiques jouent aussi un rôle considérable mais moins grand dans la popularité de notre écrivain.

c) En quelle mesure remarque-t-on les traits actuels des romans de Verne? Nous avons constaté que nos enfants ont pour la plupart (en 90 %) et encore plus) bien aperçu les traits actuels, surtout dans le terrain de l'aviation cosmique. Parmi les problèmes actuels sociaux, nos jeunes lecteurs notent surtout la sympathie de Verne pour les luttes libératrices-nationales, et la condamnation fervante de toute esclavage et colonisation.

d) Est-ce que les lecteurs trouvent les rapports entre le sujet des romans de Verne et les programmes scolaires? Pour la plupart, les réponses reçues mentionnent la géographie, l'histoire, la physique, la biologie et les travaux manuels pratiques — comme des points de jonction entre le sujet des romans et les programmes scolaires.

Pour conclure, l'utilisation plus systématique des lectures de Verne dans la vie des écoles socialistes.

Il mérite d'être mentionner — pour terminer notre résumé que l'article cite et critique plusieurs ouvrages scientifiques, littéraires, pédagogiques, permis lesquels il se trouvent des articles français (p. e. l'hebdomadaire „Europe” de l'année 1955, la biographie de Jules Verne par Alotte de la FUYE etc.) soviétiques et hongrois.